Ronald Reagan, George H. W. Bush a revoluce roku 1989

Americké mýty versus primární zdroje

Thomas Blanton

Nejpřekvapivější na uvažování Američanů o revolucích roku 1989 je fakt, nakolik získaly interpretace těchto událostí s odstupem dvou desetiletí amerikanocentrické rysy. V protikladu k rozsáhlé pozornosti dobového tisku, jenž do středu dění stavěl Solidaritu v Polsku a disidenty v Praze, dnes ve Spojených státech obecné chápání roku 1989 prakticky eliminuje působení východoevropanů z historických revolučních změn onoho „roku zázraků“. Při dvacátém výročí pádu Berlínské zdi se například v deníku *The New York Times* psalo: „Pro mnohé v USA ... většina zásluh nyní připadá prezidentu Ronaldu Reaganovi s jeho agresivními vojenskými výdaji a antagonismem vůči komunismu.“¹ Týž příspěvek citoval badatele i Reaganovy stoupence, kteří potvrdili převahu tohoto obecného vnímání ve Spojených státech a mimochodem uvedli, že příběh „Reaganova vítězství“ byl do značné míry promyšlenou konstrukcí, viditelným vítězstvím jedné strany v pokračující politické a historické debatě.

Další koncept, vlivný především ve Spojených státech, připisuje vedoucí úlohu v samotných revolucích roku 1989 Reaganovu následníkovi, prezidentu Georgi H. W. Bushovi. Sám Bush uvedl (ve svých memoárech, jež napsal společně se svým poradcem pro otázky národní bezpečnosti Brentem Scowcroftem), že Spojené státy

1 ERLANGER, Steven: The Legacy of 1989 Is Still Up For Debate. In: *The New York Times* (9.11.1989), s. A4 a A7.

zaúčinkovaly při zásadních změnách ve východní Evropě jako „odpovědný katalyzátor“.² Barvitější formulace se objevila v memoárech bývalého Bushova spolupracovníka a ředitele Ústřední zpravodajské služby (CIA) Roberta Gatelye, který tvrdí, že Bushova administrativa komunistickému systému ve východní Evropě v roce 1989 „namydčila schody“.³ Jiní členové Bushovy administrativy následně postulovali „velkou strategii“, která postavila východní Evropu do centra pozornosti americko-sovětských vztahů, s velkolepými důsledky v roce 1989 a ještě významnější rolí při sjednocení Německa v roce 1990.⁴

Tento esej hodnotí obě zmíněné americké interpretace a porovnává je se souhrnnými záznamy z dokumentárních zdrojů. Důraz je zde kladen na Reaganův mýtus, neboť právě této interpretaci věří většina Američanů, nicméně široká škála primárních i sekundárních zdrojů tento mýtus nejen podkopává, ale formuluje také velmi odlišnou úlohu prezidenta Reagana v závěrečném dějství studené války, s fascinujícími ponaučeními pro příští státnictví. Eсей rovněž nabízí myšlenku, podle níž americká politika zůstala v průběhu samotných událostí roku 1989 na vedlejší koleji, když v hlavních dějích hrála buď okrajovou úlohu, nebo se dokonce snažila změnám zabránit. Tento pozdější argument slouží jako určitý korektiv dodatečného mýtu v americkém povědomí, podle něž američtí politici byli „katalyzátory“ historických revolucí roku 1989. Dokumentární záznamy poskytují velmi málo důkazů, ať už o americkém „namydlení schodů“ či o zažehnutí událostí v roce 1989. Primární zdroje skutečně rozpoutávají debatu, která je orientována o sto osmdesát stupňů vůči tvrzení Bushe a Gatelye – debatu o tom, zda byla významnější americká pasivita v roce 1989 (ona neslavná „pauza“ v americko-sovětských vztazích), která vytvořila určité vakuum mezi supervelmocemi, do něž mohli východoevropané, ať už reformní komunisté či opoziční disidenti, vpadnout a uskutečnit revoluce roku 1989; anebo zda skutečná úloha Spojených států spočívala v přibrzdování, ve snaze zpomalit úsilí o rychlé změny.⁵

2 BUSH, George H. W. – SCOWCROFT, Brent: *A World Transformed*. New York, Alfred A. Knopf 1997, s. 117.

3 GATES, Robert: *From the Shadows: The Ultimate Insider's Story of Five Presidents and How They Won the Cold War*. New York, Simon & Schuster 1997, s. 471.

4 Viz HUTCHINGS, Robert: *American Diplomacy and the End of the Cold War: An Insider's Account of U.S. Policy in Europe, 1989–1992*. Washington, D.C., Woodrow Wilson Center Press – Johns Hopkins University Press 1997; ZELIKOW, Philip – RICE, Condoleezza: *Germany Unified and Europe Transformed: A Study in Statecraft*. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press 1997.

5 Tuto debatu autor detailněji rozpracoval v eseji „U.S. Policy and the Revolutions of 1989“, publikované v dokumentární edici: SAVRANSKAYA, Svetlana – BLANTON, Thomas – ZUBOK, Vladislav (ed.): *Masterpieces of History: The Peaceful End of the Cold War in Europe 1989*. Budapest – New York, Central European University Press 2010. Některé pasáže uvedeného eseje jsou použity i v tomto textu. Za velkorysý intelektuální i dokumentární příspěvek k základnímu

Triumfalisté a slabiny jejich argumentace

Trvanlivost amerikanocentrické interpretace roku 1989, a především triumfalistická představa Reaganova „vítězného“ tábora – patrná jak v Reaganových nekrolozích z roku 2004,⁶ tak v rétorice administrativy George W. Bushe po roce 2001 – naznačuje, že bližší kritické přezkoumání je namístě, zvláště v kontextu rozsáhlých nových důkazů o skutečném sovětském rozhodování.⁷ Zastánci „vítězné školy“ v zásadě tvrdí, že Sověti přešli na konci osmdesátých let k méně konfrontační politice, protože budování amerických ozbrojených sil a politická ofenziva z počátku tohoto desetiletí zvýšily náklady na konfrontaci a zahnal Sověty do kouta, odkud nebylo jiného úniku než kapitulací. Součástí tlaku byly, alespoň podle této interpretace, americká podpora „zástupným válkám“ ve Střední Americe, Africe a Afghánistánu, zpřísněná americká kontrola exportu technologií, a dokonce tajná dohoda se Saúdy na snížení cen ropy a z toho plynoucím zchudnutí Sovětského svazu. Tento argument tak zdůrazňuje spíše efekt prvních let Reaganova funkčního období než Reaganem prosazovanou spolupráci s Gorbačovem – a ve skutečnosti se obhájci tohoto názoru stali hlavními oponenty právě oné spolupráce z konce osmdesátých let.⁸

argumentu by autor rád poděkoval svým kolegům editorům *Masterpieces*: editorovi ediční řady Malcolm Byrneovi, našemu dlouholetému kolegovi Jamesi Hershbergovi z Univerzity George Washingtona, skvělým účastníkům přelomové konference v Musgrove v květnu 1998 a Gregorymu Domberovi, jehož dizertační práce o Polsku v 80. letech a různá veřejná vystoupení poskytly další důkazy o tom, že Spojené státy sehrávaly v roce 1989 spíše úlohu brzdy než katalyzátoru probíhajících procesů.

6 Viz např. The Man Who Beat Communism. In: *The Economist* (12.6.2004).

7 „Největší hity“ mezi novými důkazy lze nalézt v edici: SAVRANSKAYA, S. – BLANTON, T. – ZUBOK, V. (ed.): *Masterpieces of History*. Deník Gorbačovova vrcholného poradce Anatolije Čerňajeva, přeložený Annou Meljakovovou a Svetlanou Savranskou, je k dispozici na stránkách Národního bezpečnostního archivu (*National Security Archive* – NSA) ve Washingtonu. A četné publikace Gorbačovovy nadace přibližují citace ve vynikajícím eseji Savranské v *Masterpieces of History*.

8 Nejvíce reprezentativní výklady tohoto typu představují publikace Petera Schweizera: SCHWEIZER, Peter: *Victory: The Reagan Administration's Secret Strategy that Hastened the Collapse of the Soviet Union*. New York, Atlantic Monthly Press 1994; TÝŽ (ed.): *The Fall of the Berlin Wall: Reassessing the Causes and Consequences of the End of the Cold War*. Stanford, Hoover Institution Press 2000; TÝŽ: *Reagan's War: The Epic Story of His Forty-Year Struggle and Final Triumph Over Communism*. New York, Doubleday 2002. Vedle Schweizera podpořili „vítěznou školu“ především Caspar Weinberger a Jay Winik: WINIK, Jay: *On the Brink: The Dramatic Behind the Scenes Saga of the Reagan Era and the Men and Women Who Won the Cold War*. New York, Simon & Schuster 1996; WEINBERGER, Caspar: *Fighting for Peace: Seven Critical Years in the Pentagon*. New York, Grand Central 1990; TÝŽ: *In the Arena: A Memoir of the 20th Century*. New York, Regnery 2001. Weinbergerovi chráněnci Richard Perle a Paul Wolfowitz později přenesli vítěznou rétoriku do administrativy George W. Bushe.

Interpretace „vítězné školy“ v sobě obnáší řadu zcela zásadních problémů. V první řadě mají triumfalisté tendenci zveličovat sílu i agresivitu Sovětského svazu na začátku osmdesátých let (což už v polovině sedmdesátých let dělal „tým B“, složený z externích zastánců tvrdé linie, který kritizoval strážlivější analýzu CIA).⁹ Spíše než jako „říši zla“, která je počátkem osmdesátých let na vzestupu, vyobrazují dnes dostupné důkazy nejen ze sovětských svazků, ale i od samotné CIA Sovětský svaz jako zemi vedenou skupinou sklerotických gerontokratů, kteří se snažili zvládat vícero problémových oblastí: řídit stagnující ekonomiku, stále více zaostávající za Západem, udržovat upadající vojenskou mašinerii, zabředlou ve válce v Afghánistánu, v níž nelze zvítězit, regulovat dramatickou geopolitickou nerovnováhu s bývalými soudruhy z Číny a Egypta, nyní v pozici amerických spojenců, a konečně pacifikovat vzpouru dělníků v Polsku, symbolizující odmítnutí komunismu mezinárodním proletariátem. Jak později poznamenal badatel a současně bývalý diplomat a analytik CIA Raymond Garthoff, studie „týmu B“ debatu špatně vymezila, když postavila proti sobě perspektivu „týmu A“, tvořeného zkušenými profesionálními analytiky ze CIA, kteří do budoucna předpovídali pokračování sovětsko-amerického soupeření, a náhled „týmu B“, sestávajícího z ideologů tvrdé linie, kteří prorokovali sovětský nástup k ovládnutí světa. Přitom bylo ve skutečnosti zapotřebí nějakého „týmu C“, který by dokázal předvídat možnost sovětského kolapsu.¹⁰

Možná ještě více zničující pro jejich *ex post facto* tvrzení je skutečnost, že pozdější polemici obhájcí školy Reaganova vítězství na počátku osmdesátých let nepředstavili žádnou takovou strategii, která by o zhroucení Sovětského svazu usilovala nebo je alespoň očekávala. Jejich prognózou – pronášenou „z věže ze slonoviny“, vyjádřeno metaforou Paula Revera – bylo budoucí sovětské vítězství a jejich cílem obrátit pozornost veřejnosti k tomu, co jedna prominentní organizace ideologů nazvala „současnou hrozbou“.¹¹ Ani prezidentovy politické směrnice, jež tyto polemikové citují, neposkytují důkazy pro jejich tvrzení. Například Národní bezpečnostní směrnice č. 75 (NBS-75), citovaná Peterem Schweizerem a odtajněná ke zveřejnění v závěru memoárů Reaganova bezpečnostního poradce Roberta McFarlana, předpokládala pouze vleklé soupeření, a nikoli nátlak vedoucí ke kapitulaci, když užívala obraty jako „efektivní soupeření se Sovětským svazem na udržitelném základě“ a dosahování „dohod ... v souladu s principy striktní reciprocity a společ-

9 O „týmu B“ viz CAHN, Anne: *Killing Détente: The Right Attacks the CIA*. College Station, Pennsylvania State University Press 1998.

10 Viz GARTHOFF, Raymond: *A Journey Through the Cold War: A Memoir of Containment and Coexistence*. Washington, D.C., Brookings 2001, s. 325–337; nápad s „týmem C“ se nachází na s. 333.

11 Viz www.committeethepresentdanger.org. Šlo o podpůrnou organizaci založenou v roce 1950, reformovanou v roce 1976 s cílem argumentovat proti *détente* a obnovenou v roce 2004, aby „upevnila americké odhodlání“ v boji proti teroristům.

ného zájmu“ – povšimněme si přitom předpokladu existence společných zájmů.¹² Zápisky Reaganova poradce Johna Matlocka z úvodních sérií schůzek vyšších úředníků Bílého domu při sobotních snídaních v roce 1983, které se soustřeďovaly na sovětskou politiku, explicitně uvádějí: „Naše politika by neměla zahrnovat následující cíle: a) zpochybňovat legitimitu sovětského systému; b) [usilovat o] vojenskou převahu; c) usilovat o kolaps sovětského systému (narozdíl od vyvíjení tlaku na Sověty, aby dodržovali dohody a ctili normy civilizovaného chování).“¹³ Sám Matlock to komentoval: „Pokud někdo z vysokých úředníků zastával tento názor (vynutit si zhroucení SSSR – pozn. TB) v době, kdy se utvářela Reaganova politika, pak si dával pozor, aby si ho nechal pro sebe.“¹⁴

Triumfalisté rovněž tvrdili, že pokles cen ropy v osmdesátých letech, který zřejmě snížil sovětské příjmy v tvrdé měně a ekonomickou flexibilitu, byl výsledkem cílené americké politiky. Peter Schweizer konkrétně citoval bývalého poradce pro otázky národní bezpečnosti Johna Poindextera, který poznamenal, že „by byl překvapen, pokud by v NBS-75 ... nebylo něco, co by se v obecné rovině týkalo tématu“ amerického plánu na snížení cen ropy, a to s cílem pomoci domácí ekonomice a také poškodit Sovětský svaz.¹⁵ Poindexter by byl opravdu překvapen, protože odtajněná bezpečnostní směrnice žádný takový plán neobsahovala. Schweizer a další kromě toho argumentovali, že ředitel CIA William Casey tajně dojednal se Saúdy snížení cen ropy, podobně jako zařídil saúdské příspěvky v řádu několika milionů dolarů pro nicaragujské Contras, podporované CIA, a pro afghánské mudžáhidy.¹⁶ Avšak představitelé CIA, kteří na taková setkání s Caseym cestovali, o žádných podobných dohodách neslyšeli.¹⁷ Logicky zde existoval rozpor, protože nižší ceny znamenaly méně prostředků, které mohla Saúdská Arábie poskytnout pro Caseyho tajné války.

Odtajněné dokumenty, jež zveřejňují diskuse vysokých představitelů Reaganovy administrativy o cenách ropy, neukazují, že by jevíli jakýkoli zájem o mezinárodní následky. Namísto toho byla jejich pozornost věnována domácí politice (problémům států produkujících ropu, jako byla Louisiana a Texas, které tvořily součást voličské základny republikánů), zajištění dostatečné strategické ropné rezervy pro

12 National Security Decision Directive 75: U.S. Relations with the USSR, 17.1.1983. Směrnice je dostupná v digitálním archivu národní bezpečnosti USA (*Presidential Directives on National Security*, díl 2: *From Harry Truman to George W. Bush*. Dokument č. 01485. Vydal ProQuest v roce 2003). Viz také McFARLANE, Robert – SMARDZ, Zofia: *Special Trust*. New York, Cadell & Davies 1994, s. 372–380.

13 MATLOCK, Jack F., Jr.: *Reagan and Gorbachev: How the Cold War Ended*. New York, Random House 2004, s. 75 n.

14 *Tamtéž*, s. 75.

15 SCHWEIZER, P: *Victory*, s. 218 (viz pozn. 8).

16 Viz *tamtéž*, s. 202–205, 232 n. a jinde.

17 Viz rozhovor autora s Charlesem Coganem, ředitelem blízkovýchodního oddělení CIA z počátku 80. let, realizovaný v prosinci 2008.

stabilitu dodávek (což vytvářelo tlak na růst cen) a potřebě kontrolovat americký rozpočtový deficit.¹⁸ Odborníci na světový ropný průmysl poukazují na externí faktory, které stály v protikladu k údajné saúdské kontrole cen, zvláště pak na zvýšené úspory ve Spojených státech, Evropě a Japonsku, které spolu s přísunem ropy ze Severního moře na světové trhy v první řadě určovaly ceny ropy v osmdesátých letech. „Mezi lety 1975 a 1985 vzrostl průměrný dojezd amerického osobního vozu na jeden galon z 13,5 míle na 27,5 míle, zatímco dojezd lehkého nákladního vozu vzrostl z 11,6 na 19,5 míle – a to všechno napomohlo vytvořit přebytek ropy na světových trzích v období od poloviny 80. do poloviny 90. let, což nejen oslabilo OPEC, ale také napomohlo k oslabení Sovětského svazu, tehdy druhého největšího producenta ropy na světě.“¹⁹

Pokud se týká ekonomického tlaku, jenž by Sověty přivedl až k bankrotu, záznamy ze schůzí sovětského politbyra skutečně prozrazují, že Michail Gorbačov často vyjadřoval obavy z toho, že nové závody ve zbrojení budou pro sovětský systém znamenat neúnosné napětí, takže dojem amerického tlaku samozřejmě byl součástí jeho motivace. Tyto Gorbačovovy obavy se však týkaly mnohem více budoucnosti než přítomnosti. Například v květnu 1987 řekl Gorbačov členům svého politbyra: „Očividně se nás snaží zatahnout do dalšího kola závodů ve zbrojení. Počítají s naším vojenským vyčerpáním. A vykreslí nás jako militaristy. Zatahují nás do SDI.“²⁰ Informace jak ze zdrojů CIA, tak sovětských však ukazují, že ve skutečnosti zůstávaly vojenské výdaje Moskvy mezi lety 1977 a 1984 v podstatě konstantní, mírně vzrostly v prvním Gorbačovově roce v úřadu a poté opět poklesly.²¹ To ovšem nebyla informace, kterou by chtěl Washington slyšet, protože ministerstvo obrany postavilo svůj požadavek na vyšší podíl z koláče amerického rozpočtu na maximalizaci strachu z budování sovětských ozbrojených sil. Douglas MacEachin poznamenává, že „nejvíce nenáviděný“ dokument, který „jsme vytvořili za mého působení v sovětské sekci“ CIA, byl ten „z počátku a poloviny 80. let o žalostném stavu ekonomiky

18 Viz např. Záznam z konference o strategických ropných rezervách, uspořádané ministerstvem energetiky USA v roce 1986. Autorovi záznam poskytla Prezidentská knihovna Ronalda Reagana v rámci zákona o svobodném přístupu k informacím.

19 FRIEDMAN, Thomas L.: *Hot, Flat, and Crowded: Why We Need a Green Revolution – and How It Can Renew America*. New York, Farrar, Straus & Giroux 2008, s. 14; YERGIN, Daniel: *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*. New York, Simon & Schuster 1991, s. 746-751.

20 SAVRANSKAYA, S. – BLANTON, T. – ZUBOK, V. (ed.): *Masterpieces of History*, s. 251, dokument č. 12 – záznam vystoupení Michaila Gorbačova v politbyru ÚV KSSS 8.5.1987.

21 Schweizer se zmýlil ve výdajích na obranu, když konstatuje, že „sovětský obranný rozpočet předpokládal navýšení o 45 procent mezi roky 1981 a 1985, ale sovětsští představitelé tento nárůst považovali za nedostatečný, aby mohli udržet krok v technologickém soupeření s Amerikou“ (SCHWEIZER, P.: *Victory*, s. 197 – viz pozn. 8). K žádnému takovému navýšení nedošlo. Viz dokument Ředitelství zpravodajství CIA „A Comparison of Soviet and US Defense Activities, 1973–1987“ z července 1988 – SOV 88-10052, poskytnutý autorovi v rámci zákona o svobodném přístupu k informacím (www.foia.cia.gov).

Sovětského svazu, což znamenalo, že výdaje na obranu nebudou růst, a také to, že tyto výdaje se ve skutečnosti přinejmenším od konce 70. let nijak výrazněji nezvyšovaly.²² MacEachin lamentoval, že rozpory uvnitř americké vlády, podporované a rozněcované z nejvyšších úrovní CIA (konkrétně Williamem Caseym a Robertem Gatesem), vytvářely „atmosféru nevraživosti“ v „absolutně kritické historické době ... [kdy] jsme měli náznaky toho, že [v Sovětském svazu] dochází k potenciálně klíčovým změnám“, avšak Američané byli stále uhranuti představou sovětského „spiknutí“ ve třetím světě.²³

Dokonce i virtuální historie se přesvědčivě staví proti „škole Reaganova vítězství“, a to ve smyslu kontrafaktuálu, podle nějž by Jurij Andropov coby sovětský generální tajemník zůstal naživu po celá osmdesátá léta, místo toho aby v roce 1984 zemřel. Andropov, o několik let mladší než Reagan, by jistě přijal rozhodnutí velmi odlišná od Gorbačovových. Mimo jiné by Andropov východoevropanům zahrál Musorgského, a ne Sinatru;²⁴ a Budapešť roku 1956, kde Andropov působil jako sovětský velvyslanec, by zůstávala v popředí uvažování potenciálních disidentů a demonstrantů, což by pravděpodobně zpomalilo celý proces, jenž – bez trvalé sovětské hrozby represe a násilí – v průběhu roku 1989 tolik akceleroval.²⁵ Dostupné sovětské dokumenty rovněž naznačují, že ve skutečnosti americká politika a kroky na začátku osmdesátých let pozdržely jakékoli reformní impulzy, jež by se snad vyskytly v Brežněvově nebo Andropovově Sovětském svazu, a to tím, že odpůrcům reformu nabízely argumenty proti zlepšení vztahů se Západem a proti uvolnění vnitřní kontroly. Tato provázanost s americkými kroky i rétorikou nebyla z Washingtonu příliš zřejmá, zejména v krizových obdobích, jako při sestřelení letadla Korejských aerolinií Sověty v září 1983, které američtí představitelé záhy a velmi hlasitě (a zároveň nepřesně) odsoudili.²⁶ Moskva zareagovala přístřením vlastní

22 SAVRANSKAYA, S. – BLANTON, T. – ZUBOK, V. (ed.): *Masterpieces of History*, komentář Doug-lase MacEachina, s. 183 n. (viz pozn. 5).

23 *Tamtéž*.

24 Tady autor zjevně naráží na hit *I did it my way* (Udělal jsem si to po svém či Šel jsem vlastní cestou) Franka Sinatry, nejspíš v kontrapozici k *Borisi Godunovovi* Modesta Petroviče Musorgského (pozn. překladatele).

25 Bývalý velvyslanec v Moskvě a Reaganův poradce Jack Matlock detailně rozebíral andropovský kontrafaktual na semináři v Mezinárodním centru Woodrowa Wilsona (*Woodrow Wilson International Center for Scholars*) ve Washingtonu v roce 2004, kde představoval svou knihu *Reagan and Gorbachev* (viz pozn. 13). V ní Matlock argumentuje, že Sovětský svaz mohl odolat americkému tlaku „po desetiletí nebo déle, dokud by komunistická strana pevně ovládala zemi a nesnažila se vyrovnat USA v obranném úsilí“ (s. xiii). Zajímavé je, že andropovský kontrafaktual potvrzuje také Robert Gates ve své knize z roku 1996 *From the Shadows* (viz pozn. 3): „Myslím, že kdyby byl Andropov mladší a zdravější, je velmi pravděpodobné, že bychom stále ještě čelili Sovětskému svazu, stále vojensky silnému, byť dříve či později odsouzenému k zániku – neustále upadajícímu, slábnoucímu.“ (s. 554 n.)

26 V rozporu s veřejnými prohlášeními prezidenta Reagana a ministra zahraničí George Shultze věděly zpravodajské agentury USA téměř okamžitě po sestřelu, že Sověti útočili v domnění, že

rétoriky, řečeno slovy Andropova: „Pokud měl kdokoli iluze o možném vývoji k lepšímu v politice současné americké administrativy, nedávné události je jednou provždy rozptýlily.“²⁷ Nejvyšší sovětský představitel se dokonce obávali prvního útoku ze strany Spojených států, když si špatně vysvětlili podstatu vojenského cvičení zaměřeného na řízení a velení s krycím názvem „Able Archer“.²⁸ Po kontroverzním rozmístění raket středního doletu Pershing v Evropě na podzim 1983 (které byly americkou odpovědí na sovětskou modernizaci jaderných zbraní středního doletu raketami SS-20) Sověti opustili rozhovory o kontrole zbrojení, zatímco masivní protesty proti závodům ve zbrojení a za zmrazení zkoušek jaderných zbraní plnily náměstí západních metropolí. Celkově vzato, úroveň mezinárodního napětí byla taková, že například Robert Gates pojmenoval kapitolu věnovanou roku 1983 „Nejnebezpečnější rok“.²⁹

Dvojitá tvář Reaganovy politiky?

Narozdíl od Andropova dokázal Gorbačov změnit sovětskou politiku tím, že změnil vlastní pohled na chování Spojených států a Západu, které začal nahlížet spíše jako reakci na sovětskou politiku než pouze jako na projev agresivní podstaty kapitalismu. Tento Gorbačovův pohled pramenil z jeho osobních setkání se západními vůdci: Tak například o setkání s Margaret Thatcherovou před překvapeným politbyrem poznamenal: „Řekla, že z nás mají obavy“ kvůli sovětským invazím do Československa, Maďarska a Afghánistánu.³⁰ Do roku 1988 přijal „nové myšlení“ i reprezentant starých časů Andrej Gromyko, který zavrhl „nesmyslnost tohoto závodu“ ve zbrojení, protože „jsme k tomuto problému přistoupili velmi primitivním způsobem“ a „za výrobu oněch hraček byly utráceny desítky miliard; neměli jsme dost rozumu“.³¹ Obdobně jako Gorbačov uvažoval také Ronald Reagan, jenž sám podobným způsobem přehodnotil vnímání sovětské hrozby. Badatelka Beth

se jedná o špiónážní letoun, a nikoli civilní linku. Nicméně přístup „nejdříve střítet, poté klást otázky“ a zastírací manévry Moskvy jen posílily americkou nevoli. (Viz HERSH, Seymour M.: *„The Target Is Destroyed“: What Really Happened To Flight 007 And What America Knew About It*. New York, Random House 1986.

27 Výrok pochází z prohlášení odvysílaného v sovětské televizi a rozhlasu 28.9.1983 (viz MATLOCK, J.: *Reagan and Gorbachev*, s. 52).

28 Viz FISCHER, Benjamin B.: *A Cold War Conundrum: The 1983 War Scare*. Washington, D.C., CIA Center for the Study of Intelligence 1997; MASTNY, Vojtech: How Able Was „Able Archer“? Nuclear Trigger and Intelligence in Perspective. In: *Journal of Cold War Studies*, roč. 11, č. 1 (zima 2009), s. 108–123.

29 GATES, R.: *From the Shadows*, s. 258–277 (viz pozn. 3).

30 SAVRANSKAYA, S. – BLANTON, T. – ZUBOK, V. (ed.): *Masterpieces of History*, s. 249–252, dokument č. 12 – zápisky Alexeje Gromyky ze schůzí politbyra ÚV KSSS, záznam z 8.5.1987.

31 *Tamtéž*, s. 286–289, dokument č. 26 – zápisky Andreje Gromyky ze schůzí politbyra ÚV KSSS, záznam z 20.6.1988.

Fischerová to označila za „Reaganův obrat“, když srovnávala tvrdou politiku Reagana prvního funkčního období s horlivým vyjednáváním ve druhém období.³² Avšak v Reaganově přístupu je ve skutečnosti patrná mnohem větší kontinuita, než jakou mu Fischerová připisuje nebo jak byl tehdy i později vnímán veřejností. Jack Matlock zahájil svou studii o vztazích mezi Reaganem a Gorbačovem sérií Reaganových citátů z počátku osmdesátých let vybízejících k nastolení míru a omezení zbrojení, které odporovaly představě veřejnosti i médií o Reaganovi coby zastánci výhradně tvrdé linie. Matlock vinil média z tendence zaměřovat se na působivá vyjádření jako „říše zla“ a „začneme bombardovat za pět minut“ – bez dodatku, že každé z nich vyslovil Reagan pouze jednou.³³

Sám Reagan ve svých pamětech věnoval desítky stran přímým citacím ze série často výřečných dopisů, které ručně psal pro sovětské vůdce, počínaje dopisem Leonidu Brežněvovi krátce poté, co vyvázl z pokusu o atentát v březnu 1981.³⁴ Vlastní pohnutky popsal Reagan ve svých pamětech: „Možná proto, že jsem se ocitl tak blízko smrti, jsem si začal myslet, že v letech, které mi teď Bůh přídělil navíc, bych se měl maximálně snažit o snížení nebezpečí jaderné katastrofy...“³⁵ Reagan napsal Brežněvovi, že odvolává embargo na vývoz obilí do Sovětského svazu, které zavedl Jimmy Carter jako trest za invazi do Afghánistánu, a chtěl do tohoto dopisu zahrnout i speciální větu o svém konečném cíli – „světu bez jaderných zbraní“ – ale ministr zahraničí Alexander Haig mu ji rozmluvil s odůvodněním, že tato slova „by asi mohla být pro sovětské vůdce zavádějící“.³⁶ Patrně více matoucí byl druhý oficiální dopis, jež Reagan povolil Haigovi přiložit a který bouřil proti sovětskému zbrojení a odbýval jakékoli úvahy o uspořádání summitu – „nechal na Brežněvovi, aby si ujasnil, který z dopisů věrněji sděluje jeho osobní pocity“.³⁷ K Brežněvě „mra-

32 Viz FISCHER, Beth A.: *The Reagan Reversal: Foreign Policy and the End of the Cold War*. Columbia, University of Missouri Press 1997.

33 MATLOCK, J.: *Reagan and Gorbachev*, s. 3 n. (viz pozn. 13).

34 Nejméně tři archivní boxy v Reaganově prezidentské knihovně zaplňují tyto listy a různé rukopisné i strojopisné koncepty, spolu s ruskými originály a překlady odpovědí sovětských státníků (viz *Ronald Reagan Presidential Library and Center for Public Affairs* (Simi Valley, California), National Security Council, Executive Secretariat Collection, resp. Assistant to the President for National Security Affairs Collection, Head of State File, boxy 37–39). Většina jejich obsahu byla odtajněna na základě zákona o svobodném přístupu k informacím v důsledku žádosti autora a jiných vědeckých pracovníků o jejich odtajnění, včetně dokumentů s označením NLSS97-001 a F99-051.

35 REAGAN, Ronald: *Život jednoho Američana: Paměti prezidenta*. Praha, Prostor 1997, s. 232. Z angličtiny přeložil Jiří Vaněk. (Původní vydání: REAGAN, Ronald: *An American Life*. New York, Simon & Schuster 1990.)

36 Viz CANNON, Lou: *President Reagan: The Role of a Lifetime*. New York, Public Affairs 2000, s. 301; MORRIS, Edmund: *Dutch: A Memoir of Ronald Reagan*. New York, Random House 1999, s. 436–438.

37 Citováno podle: MORRIS, E.: *Dutch*, s. 438.

živé odpovědi“ Reagan poznamenal: „Takto tedy skončil můj první pokus o navazování osobních kontaktů s nejvyššími sovětskými představiteli.“³⁸

Pokud lze vůbec hovořit o „Reaganově obratu“, potom v něm nepochybně hrála významnou úlohu domácí politika, jež bývá obvykle v dějinách diplomacie opomíjena.³⁹ Hospodářská recese z roku 1982 spolu s evidentním mezinárodním napětím (projevovalo se především v Severoatlantické alianci a masivními protijadernými demonstracemi v USA a v Evropě) vedla k zisku demokratů ve volbách na podzim 1982 a k zásadnímu poklesu popularity prezidenta Reagana. Nové možnosti se rovněž otevřely s významnými změnami v personálním složení Reaganovy

Jack F. Matlock, v letech 1983–1987 Reaganův hlavní poradce pro Sovětský svaz a poté až do roku 1991 americký velvyslanec v Moskvě, přispěl k navázání produktivního dialogu obou supervelmocí. Ve svých memoárech Reagan and Gorbachev: How the Cold War Ended (2004) podal zdařilou reflexi americké politiky vůči Sovětům v závěru studené války

administrativy, konkrétně s odchodem panovačného Haiga, jakož i předního představitele „týmu B“ Richarda Pipesa, který si chtěl udržet své místo na Harvardu. Haigův nástupce, zcestovalý George Shultz, žasl v únoru 1983 nad pozvánkou na večeři v Bílém domě jen pro prezidenta, Shultze a jejich manželky, kde se dohodli na tom, že převezmou iniciativu a nabídnou ruku Sovětům.⁴⁰ Shultz poté v květnu 1983 povolal z Prahy odborníka na Sovětský svaz Jacka Matlocka, aby se chopil Pipesovy funkce v Národní bezpečnostní radě (*National Security Council*), a Američané zahájili vážnou snahu o sblížení s Moskvou – ovšem bez větší odezvy z druhé strany, jakož i s mnohým zakolísáním také ve Washingtonu. Reagan reagoval na Andropovův dopis ze 4. července 1983, který zmiňoval „eliminaci jaderné hrozby“,

38 REAGAN, R.: *Život jednoho Američana*, s. 237. Výměna korespondence je k dispozici v Reaganově prezidentské knihovně (*Ronald Reagan Presidential Library*..., Assistant to the President for National Security Affairs, Head of State File, U.S.S.R. General Secretary Brezhnev (dokument 8100630), box 37, publikováno pod označením NLSS97-001).

39 Reaganova zahraniční politika k počátku roku 1983 mohla být považována jedine za selhání, kterýžto fakt je nejvýstižněji analyzován v práci: FITZGERALD, Francis: *Way Out There in the Blue: Reagan, Star Wars and the End of the Cold War*. New York, Simon & Schuster 2001.

40 Viz SHULTZ, George P.: *Turmoil and Triumph: My Years As Secretary of State*. New York, Scribner 1993, s. 164–167.

svým vlastnoručně psaným konceptem: „Pokud se shodneme na společném, ověřitelném snížení počtu jaderných zbraní, kterými oba disponujeme, nemohl by to být první krok k úplnému odstranění těchto zbraní? Jaké by to bylo požehnání pro oba národy, které zastupujeme.“ Použitá formulace však zaskočila jeho poradce pro národní bezpečnost, kteří přeformulovali prezidentův návrh do oficiálního stylu.⁴¹ Matlock dokonce zachytil Reaganův zájem na konání summitu s Andropovem v létě 1983, ale tragédie letu Korejských aerolinií torpédovala jakékoli úvahy o zářijové schůzce na nejvyšší úrovni⁴² a Andropovova smrtelná nemoc pak zcela uzavřela možnost produktivní výměny názorů.

Podzim 1983 přinesl dramatické zvýšení Reaganova povědomí o sovětském pojetí hrozby – a vlnu empatie, která od té doby ovlivňovala jeho přístup k Moskvě. Reagan byl zajisté již dříve seznámen s rozsahem jaderného armagedonu, s nímž kalkulovaly americké válečné plány, nicméně v Reaganových denících je téměř jako novinka popsán brífink z října 1983 věnovaný zprávě o vedení nukleární války,⁴³ kterou si vyžádal „před dvěma lety“.⁴⁴ Desátého října 1983 zhlédl film televize ABC *Den poté* o následcích atomového výbuchu ve městě Lawrence v Kansasu ve fiktivní jaderné válce se Sovětským svazem (ve zkušební kopii promítané v Camp Davidu pro něj a manželku Nancy, v celonárodním vysílání se film objevil až 20. listopadu). Reagan si do deníku zapsal: „Film je to velice působivý... Dýchl na mě něčím hrozným. Ještě neprodali ani jednu z 25 reklam, které mají být uváděny společně s filmem, a úplně chápu proč... Moje reakce byla následující: musíme udělat vše, co je v našich silách ... a zajistit, aby k jaderné válce nikdy nedošlo.“⁴⁵ Reaganův životopisec Edmund Morris, jenž měl přístup k více pramenům o Reaganovi než jakýkoli jiný analytik, později napsal, že tato poznámka byla jediná ze všech Reaganových poznámek, deníkových záznamů, dopisů a konceptů, v níž prezident říká, že je „deprimovaný“.⁴⁶ Reagan tehdy na podzim 1983 pociťoval obavy z války, ve kterých se mísily dojmy ze sestřelení jihokorejského letadla, z pumového útoku na

41 Viz MORRIS, E.: *Dutch*, s. 487 n. (viz pozn. 36).

42 Viz MATLOCK, J.: *Reagan and Gorbachev*, s. 64–66 (viz pozn. 13).

43 Jednalo se o expertní brífink pro prezidenta na téma Jednotného integrovaného operačního plánu (*Single Integrated Operational Plan* – SIOP) (pozn. překladatele).

44 Thomas Reed vylíčil nácvik kontroly a velení „Ivy League“ v březnu 1982, při kterém se Reagan seznámil s ohromnou efektivitou americké jaderné odvety a „hleděl na to v nedůvěřivém úžasu,“ avšak Michael Deaver konstatoval, že on a ostatní, kdo znali Reaganovy pocity vůči jaderným zbraním, odsunuli celý brífink na podzim 1983. (Viz REED, Thomas C.: *At the Abyss: An Insider's History of the Cold War*. New York, Ballantine Books 2004, s. 241–245. Reed nazývá zmíněné cvičení „Slonovinový list“, aby zatajil jeho krycí jméno.) Autor děkuje Williamu Burrovi za tuto citaci. (*Ivy League* (Břečťanová liga) je označení pro skupinu osmi prestižních univerzit na severovýchodě USA – pozn. redakce.)

45 REAGAN, R.: *Život jednoho Američana*, s. 537 (viz pozn. 35).

46 MORRIS, E.: *Dutch*, s. 498 (viz pozn. 36).

kasárna americké námořní pěchoty v Bejrútu, z americké invaze na Grenadu, z filmu *Den poté* a ze zmíněného brífinku. Do toho přicházely zpravodajské informace od přeběhlíka sovětské tajné služby KGB Olega Gordějevského, že Sověti očekávají první úder ze strany Spojených států. To vše dohromady umožňovalo Reaganovi, který stále znovu, donekonečna používal dávné žerty, poučky a spisy, aby začal zcela nově chápat, jak může svět vypadat z Moskvy. Ve svých pamětech pak Reagan poznamenal, že za první tři roky v úřadě „se dozvěděl o Rusech něco velice překvapivého. Mnoho lidí ve špičce sovětské hierarchie se totiž vysloveně Ameriky a Američanů bálo. Možná mě to ani překvapovat nemělo, ale já jsem tomu sám nejdřív ani nechtěl uvěřit. (...) Ale když jsem získal více zkušeností z jednání se sovětskými představiteli a i s šéfy jiných zemí, kteří je znali, začínal jsem si stále více uvědomovat, že se nás mnoho sovětských hodnostářů bojí nejen jako protivníků, ale i jako potenciálního útočníka, který by na ně mohl zaútočit jadernými střelami jako první, a proto, a možná i kvůli pocitům nejistoty a paranoie, jejichž původ sahá daleko do historie, až do doby Napoleonova a Hitlerova ruského tažení, na nás zamířili obrovské množství raket s jadernými hlavicemi. Pokud se nás Rusové skutečně obávali, měl jsem o důvod víc promluvit si se šéfem Sovětského svazu mezi čtyřma očima a pokusit se jej přesvědčit, že nemáme žádné skryté úmysly a že se Rusové z naší strany nemají čeho bát.“⁴⁷

Toto byl pro Reagana zásadní impuls, jenž ho přiměl k tomu, aby 16. ledna 1984 pronesl průlomovou řeč, koncipovanou převážně Jackem Matlockem, která formulovala americkou politiku vůči Sovětům v podobě, již se Reagan držel po zbytek svého působení v Bílém domě. Nejpozoruhodnější byla závěrečná část proslovu, připojená Reaganem osobně, která odkazovala na společné lidské zájmy Rusů „Ivana a Ani“. Proslov nicméně sehrál mnohem důležitější roli ve Washingtonu než v Moskvě, když vytyčil přechod od tvrdé linie ve stylu ministra obrany Caspara Weinbergera k pragmatismu ve stylu George Shultze. Nejvyšší kruhy sovětského zahraničněpolitického aparátu Reaganův projev ve skutečnosti okamžitě odbyly (stejně jako nemálo Američanů, kteří v něm spíše než proměnu zahraniční politiky spatřovali předvolební politikaření). Bývalý vysoký úředník sovětského ministerstva zahraničí Sergej Tarasenko v Musgrove⁴⁸ a na jiných konferencích vylíčil – k velké-

47 REAGAN, R.: *Život jednoho Američana*, s. 539.

48 V Musgrove na St. Simons Island v americké Georgii se ve dnech 1.–3. května 1998 konala konference, jejímž cílem bylo zhodnotit tehdy dostupnou dokumentaci týkající se závěru studené války a konfrontovat ji se vzpomínkami klíčových poradců z doby převratných událostí konce 80. let. Z řad prominentních pamětníků se konference zúčastnili Anatolij Čerňajev, Douglas MacEachin, Jack Matlock, Georgij Šachnazarov a Sergej Tarasenko. Historiky reprezentovali Csaba Békés, Thomas Blanton, Malcolm Byrne, Chen Jian, Karen Dawisha, Ilja Gajduk, Richard Hermann, James Hershberg, Jacques Levesque, Paweł Machcewicz, Andrzej Paczkowski, Vilém Prečan, János Rainer, Svetlana Savranskaya, Oleg Škvorcov, William Wohlforth, David Wolff a Vladislav Zubok. Přepis jednání je součástí edice: SAVRANSKAYA, S. – BLANTON, T. – ZUBOK, V. (ed.): *Masterpieces of History*, s. 99–214 (viz pozn. 5). (Pozn. překladatele).

mu překvapení hlavního autora projevu Matlocka – jak ministr zahraničí Andrej Gromyko očernil proslov jako pouhou další propagandu, takže mu pak v nejvyšších sovětských kruzích ani nebyla věnována pozornost.⁴⁹ Americká dokumentace odhaluje v Reaganově korespondenci určitou kvalitativní změnu v přístupu před tímto momentem a po něm. Reagan kupříkladu okomentoval jeden Brežněvův dopis z roku 1982 stejně, jako by to udělal Richard Pipes. Poukázal na to, že pětatřicet let trvající sovětské zbrojení je v rozporu s tvrzeními Moskvy, že si přeje mír, dále že sovětská vůdci nikdy neřekli svému lidu pravdu, takže ten mohl stěžet cokoli posoudit, a konečně že Brežněv byl jen „pytel randy“.⁵⁰ Naopak když Reagan v roce 1984 odpovídal Konstantinu Černěnkovi, začal jeho jazyk pozoruhodně připomínat dialog, který pak vedl s Gorbačovem o pouhý rok či dva později. Reagan vyšel Černěnkovi do té míry vstříc, že uznal sovětské obavy z vnější agrese, jakož i míru sovětských ztrát ve válce s Hitlerem. A co je ještě pozoruhodnější, Reaganova díkce (navržená Matlockem) brala na vědomí sovětské obavy, že americká obrana proti balistickým raketám by mohla mít podobu „vesmírných zbraní“, přičemž však sovětského vůdce ujišťoval, že to v žádném případě není jeho záměrem a že má v úmyslu jednat z tohoto důvodu o eliminaci jaderných zbraní.⁵¹

Ženevský summit – počátek konce studené války

Ve svých memoárech si Reagan stěžoval, že se sovětskými vůdci nikdy neudržel jednání v chodu, přes množství ručně psaných dopisů a zřejmou upřímnost: „Jak se mám vůbec někam v jednání s Rusy dostat, postěžoval jsem si ženě, ‘když mně jeden za druhým před očima umírají?’“ (Brežněv v roce 1982, Andropov 1984, Černěnkovi 1985).⁵² První setkání na nejvyšší úrovni v Ženevě koncem roku 1985

49 Jack Matlock se zaobírá Černěnkovou reakcí, že o této řeči nikdy neslyšel, a Tarasenkovým líčením, jak ji Gromyko odmítl brát vážně – navzdory tomu, že jiní sovětské diplomaty (Matlock zmiňuje Olega Griněvského) požadovali změnu (MATLOCK, J.: *Reagan and Gorbachev*, s. 86 n. – viz pozn. 13).

50 V originálu je „barrel of laughs“, což český překladatel Reaganových pamětí přetlumočil méně expresivním slovem „vtipálek“ (REAGAN, R.: *Život jednoho Američana*, s. 506 – pozn. překladatel). Brežněvův dopis Reaganovi z května 1982 je citován *tamtéž*, s. 505.

51 Ronald Reagan Presidential Library..., National Security Council, Executive Secretariat, Head of State File, box 39, Reaganovy dopisy Černěnkovi z 6.3.1984 a 16.4.1984. Vydáno na základě zákona o svobodném přístupu k informacím, žádost F99-051. Druhý dopis obsahuje na 7. straně ručně psané *post scriptum*: „Pane předsedo, při promýšlení tohoto dopisu jsem uvažoval o tragédii a rozsahu sovětských válečných ztrát v průběhu let. Ony ztráty, jež jsou nepopsatelné, musí ovlivňovat Vaše dnešní myšlení. Chci, abyste věděl, že ani já, ani americký lid nemáme žádné agresivní záměry vůči lidu sovětskému.“

52 REAGAN, R.: *Život jednoho Američana*, s. 562 (viz pozn. 35). Edmund Morris cituje tento výrok slovy: „Jak se ode mne může očekávat, že s nimi sjednám mír, když mi pořád umírají?“ (MORRIS, E.: *Dutch*, s. 517 – viz pozn. 36.)

Slavné „posezení u krbu“ 19. listopadu 1985 v rámci ženevského summitu bylo výrazným signálem nové atmosféry ve vztahu mezi Spojenými státy a Sovětským svazem

znamenal pro obě strany prozření. Sověti podle vzpomínek tehdejšího velvyslance ve Washingtonu Anatolije Dobrynina očekávali od summitu nanejvýš společné prohlášení proti jaderné válce. Dobrynin cituje společné sdělení vypracované ministerstvem zahraničí, ministerstvem obrany a KGB z 11. listopadu 1985, které se po diskusi politbyra stalo základním stanoviskem sovětského vedení: „Nanejvýše můžeme očekávat společné prohlášení, že obě strany budou vycházet z předpokladu, že jaderná válka je nepřijatelná a nelze v ní zvítězit.“⁵³ Možná pod vlivem rétoriky „říše zla“, jakož i v atmosféře „strachu z války“ z roku 1983 (nemluvě o tom, že Američané odmítli vyloučit možnost, že použijí jaderné zbraně jako první v rámci strategie „jaderného odstrašování“ v Evropě), si sovětská strana neuvědomila, že hlavní teze usnesení, jež nakonec přijala – „jadernou válku nelze vyhrát a nesmí k ní nikdy dojít“ – přesně odpovídaly Reaganově letité formulaci, konkrétně z jeho rozhlasového projevu (vysílaného každý týden) ze 17. dubna 1982. A dokonce ještě dříve, při tiskové konferenci 31. března 1982, odpověděl Reagan na otázku týkající se vítězství v nukleární válce podobnými slovy: „Nevěřím, že by mohli být

53 DOBRYNIN, Anatoly: *In Confidence: Moscow's Ambassador to Six Cold War Presidents*. New York, Times Books 1995, s. 585 n.

nějací vítězové... Všichni by byli poraženi.⁵⁴ Ve zmíněném projevu z ledna 1984, známém díky apelu na „obyčejné Rusy“ Ivana a Aňu (který navrhl sám Reagan), prezident výslovně řekl, že Spojené státy a Sovětský svaz mají „společné zájmy, mezi nimi především vyhnout se válce a snížit množství zbraní. (...) Podporuji nulovou variantu pro všechny jaderné zbraně.“⁵⁵ A v korespondenci s Gorbačovem, jež předcházela ženevskému summitu, přijal Reagan Gorbačovův návrh na dohodu obou stran, že v nukleární válce nemůže být vítězů a nesmí k ní nikdy dojít.⁵⁶

Zahajující plenární zasedání v Ženevě obsahovala všechny prvky, které měl Gorbačov od Reagana slyšet ještě alespoň pětadvacetkrát a které ho nakonec začaly doslova unavovat. Reagan zdůraznil, že problémem, jenž stojí mezi Spojenými státy a Sovětským svazem, nejsou „hory zbraní“ navršené v obou zemích, ale historie plná nedůvěry a strachu. Uznal a snažil se zmírnit Gorbačovův strach, že Američané usilují o „schopnost prvního úderu prostřednictvím protiraketového štítu“, když argumentoval, že štít proti raketám není zbraní, nýbrž výhradně obranou: „Kdybychom mohli přijít se štítem a sdílet jej, nikdo by se neobával žádného šílenství.“⁵⁷ Jack Matlock, Reaganův hlavní poradce pro vztahy se Sovětským svazem, poté dospěl k závěru, že Gorbačov se v Ženevě dopustil „strategické chyby“, když po Reaganovi nežádal písemný závazek, že bude se Sovětským svazem sdílet protiraketovou obranu, jakmile (pokud vůbec) bude dokončena, a prozatím mu alespoň zpřístupní příslušné laboratoře.⁵⁸

Možná nejpozoruhodnější byl Reaganův přípitek při poslední večeři summitu. Gorbačov ve svém vlastním příspěvku použil citát z Bible, že je čas házet kameny a čas sbírat kameny, které byly hozeny dříve, aby v poslední den summitu naznačil, že by se s americkým prezidentem měli zasadit o to, aby vyřešili vzájemné praktické neshody. V odpovědi Reagan velmi dramaticky vyjádřil svůj odpor k jaderným zbraním a svůj sen o americko-sovětských vztazích: „...kdyby měli lidé na světě objevit cizí formu života, která zaútočí na Zemi z Halleyovy komety, toto vědomí

54 *Public Papers of the President: Ronald Reagan*, sv. 1: January 1 to July 2, 1982. Washington, D.C., U.S. Government Printing Office 1983, s. 487 n.

55 Reaganův projev „Address to the Nation and Other Countries on United States-Soviet Relations“ z 16.1.1984 je dostupný na webové stránce www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1984/11684a.htm.

56 Dlouhé výňatky z korespondence mezi Reaganem a Gorbačovem jsou citovány v Reaganových pamětech *Život jednoho Američana*, s. 562–583; jako dokumenty č. 6, 7, 9 a 10 jsou tyto dopisy zveřejněny v elektronické edici: SAVRANSKAYA Svetlana – BLANTON, Thomas (ed.): *To the Geneva Summit: Perestroika and the Transformation of U.S.-Soviet Relations*. National Security Archive Electronic Briefing Book, č. 172 (www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB172/index.html).

57 Memorandum z prvního plenárního zasedání summitu v Ženevě 19.11.1985, 11:27–12:15, dokument č. 16 (dostupné na <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB172/Doc16.pdf>).

58 MATLOCK, J.: *Reagan and Gorbachev*, s. 168. (viz pozn. 13).

by sjednotilo všechny národy světa.⁵⁹ „Cizí forma života“ v Reaganově pojetí skutečně na Zemi dorazila – v podobě jaderných zbraní. Tento společný zájem opravdu přinesl v Ženevě několik přelomových návrhů, zejména Gorbačovovu nabídku na poloviční snížení počtu balistických raket, v nichž měl Sovětský svaz velkou početní převahu (určenou ke kompenzaci sovětských deficitů v přesnosti a spolehlivosti). Douglas MacEachin ze CIA poznamenal na konferenci v Musgrove v roce 1998: „Kdosi se mě ptal, kdy jsem měl pocit, že studená válka skončila. Rozumově to pro mě bylo v listopadu 1985 v Ženevě, kdy Gorbačov předložil svůj první padesátiprocentní návrh. To byla vážná věc.“⁶⁰

George Shultz řekl v prosinci 1985 sovětskému velvyslanci Dobryninovi, že Ženeva znamenala pro Reagana „svým způsobem vzdělávací proces“. Podle Shultze dříve „Reagan nahlížel na všechna sovětská prohlášení jako na nehoráznou propagandu s jednoduchým cílem oklamat Západ ... ale po osobním rozhovoru s Gorbačovem Reagan svůj názor změnil a připustil, že sovětský vůdce vychází ze svého vlastního hlubokého přesvědčení“.⁶¹ V Reaganovi Ženeva posílila pochopení pro sovětský pocit ohrožení, zejména vzhledem ke Gorbačovovu opakovanému označování Strategické obranné iniciativy (*Strategic Defense Initiative* – SDI) za „vesmírné zbraně“ určené k prvnímu útoku. Paradoxně – přestože to nikdy nebylo v Reaganově koncepci – Gorbačov možná pojal tuto myšlenku z animovaných záběrů produkovaných americkými televizními stanicemi a neziskovou vzdělávací organizací High Frontier, které zobrazovaly jaderné paprsky ničící sovětské rakety v jejich silech.⁶² Po Ženevě Reagan na Gorbačovovy obavy rychle odpověděl dopisem, ve kterém navrhoval jednání s cílem zmírnit strach obou stran z prvního útoku (z pohledu Washingtonu mohly být všechny sovětské balistické rakety jedině zbraněmi prvního úderu, v Moskvě zase představa laserů umístěných ve vesmíru vyvolávala strach z bleskové války v hitlerovském stylu).⁶³ Gorbačov však rozvíjel svůj vlastní plán; stále v Reaganovi viděl reprezentanta vojensko-průmyslového komplexu,

59 Memorandum z večere uspořádané Gorbačovem na summitu v Ženevě 19.11.1985, 20:00–22:30, dokument č. 20 (dostupný na <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB172/Doc20.pdf>).

60 Citováno podle: SAVRANSKAYA, S. – BLANTON, T. – ZUBOK, V. (ed.): *Masterpieces of History*, komentář Douglase MacEachina, s. 185. Gorbačov vlastně původně navrhl padesátiprocentní snížení v dopise ze září 1985 a Reagan na návrh reagoval ve své říjnové odpovědi (*Ronald Reagan Presidential Library...*, National Security Council, Executive Secretariat, Head of State File, box 39).

61 DOBRYNIN, A.: *In Confidence*, s. 595 (viz pozn. 53).

62 Animace vytvořená organizací High Frontier v roce 2008 předvádí fázi odpalování raket jako moment, kdy je „hrozba nejvíce zranitelná“, a také zachycuje „zničení mnoha odpalovacích ramp jedním úderem“ (viz <http://www.highfrontier.org/Highfrontier/main/home.htm>).

63 Viz SAVRANSKAYA, S. – BLANTON, T. (ed.): *To the Geneva Summit*, dokument č. 29 (viz pozn. 56).

usilujícího o nové závody ve zbrojení, a stále se musel potýkat se svým vlastním vojensko-průmyslovým aparátem, který by podpořil odstranění jaderných zbraní jedině z toho důvodu, že si byl jistý americkým odmítnutím takového návrhu.

Gorbačov po ženevské schůzce vylíčil svému týmu Reagana jako „dinosaur“ ve smyslu jeho politiky, ale také jako odpůrce jaderných zbraní. Při letu domů řekl Dobryninovi, že „Reagan na něj zapůsobil jako komplexní a rozporuplná osobnost, která někdy hovoří upřímně, jako když hájil SDI, a jindy jako obvykle omílá propagandistická dogmata, v něž také věřil. Byl tvrdohlavý a velmi konzervativní. Ale Gorbačov přesto viděl možnost navázat s ním kontakt a objevil v něm muže, který nebyl tak beznadějný, jak někteří mysleli.“⁶⁴ V únoru 1986 popsal Reagana předsedovi americké komunistické strany Gusu Hallovi jako „tak zatíženého stereotypy, že pro něj bylo těžké uvažovat rozumně“, nicméně dychtivého „demonstrovat americkému lidu, že navázal kontakt se sovětským vedením a že se atmosféra začala zlepšovat“ – „s pochopením, že naše země jsou rozdílné, ale navzájem na sobě závislé“, protože „alternativou by mohlo být všeobecné zničení“.⁶⁵ Na konferenci v Musgrove poznamenal Gorbačovův poradce Anatolij Čerňajev, že v Ženevě „mezi nimi přeskočila jiskra důvěry“.⁶⁶

V týdnech po Ženevě Gorbačov jistým způsobem odpověděl svým návrhem na zákaz jaderných zbraní. Přestože na Západě jej mnozí zavrhlí jako pouhou sovětskou propagandu (a dokonce i Dobrynin později prohlásil, že „by nebylo upřímné popírat, že Gorbačovovo prohlášení v sobě obsahovalo prvky propagandy“),⁶⁷ dnes se tento plán jeví jako Gorbačovův vlastní obrat v pohledu na sovětskou bezpečnost. Jeho nový poradce pro otázky národní bezpečnosti Anatolij Čerňajev si o tom 16. ledna 1986 zapsal do deníku: „Gorbačovův návrh na svět bez jaderných zbraní do roku 2000. Mám dojem, že se skutečně rozhodl ukončit za každou cenu závody ve zbrojení. Přijímá toto 'riziko', neboť v jeho chápání se o skutečné riziko nejedná – protože pokud bychom zcela odzbrojili, nikdo by na nás nezaútočil. A abychom postavili stát na nohy, musíme jej zbavit břemene závodů ve zbrojení, které představují zátěž nejen pro samu ekonomiku.“⁶⁸

„Pokud bychom zcela odzbrojili, nikdo by na nás nezaútočil“ – to byl pozoruhodný průlom, ve své podstatě konec sovětského pocitu ohrožení, který trval od éry Stalinovy až po Černěnkovu a z nějž pocházela jejich motivace pro studenou vál-

64 DOBRYNIN, A.: *In Confidence*, s. 592 (viz pozn. 53).

65 CHERNYAEV, Anatoly: *My Six Years with Gorbachev*. University Park (Pennsylvania), Pennsylvania State University Press 2000, s. 52 n.

66 Záznam Čerňajevova komentáře je publikován v edici: SAVRANSKAYA, S. – BLANTON, T. – ZUBOK, V. (ed.): *Masterpieces of History*, s. 189 (viz pozn. 5).

67 DOBRYNIN, A.: *In Confidence*, s. 597 (viz pozn. 53).

68 *The Diary of Anatoly Chernyaev*, záznam z 16.1.1986. Anglický překlad Anny Meljakovové, editovaný Svetlanou Savranskou, byl zpřístupněn 25.5.2007 na webové stránce www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB220/index.htm.

ku. Bylo to východisko z bezpečnostního dilematu, v jehož pasti uvízly obě strany a v jehož logice opatření, která podnikala jedna strana s přesvědčením, že slouží její obraně, vnímala druhá strana jako zvýšenou hrozbu pro sebe. Inspiraci pro tuto myšlenku Gorbačov zřejmě převzal od Reagana, počínaje právě Ženevou. Jeho spolupracovníci, jako například Alexandr Jakovlev a Anatolij Čerňajev, rozpracovali podobné myšlenky jak v různých studiích moskevských ústavů, tak v rámci svých mnohostranných mezinárodních politických, vědeckých a vzdělávacích výměn. Tento nový koncept také odpovídal novému generačnímu pohledu, který Gorbačov reprezentoval: příslušníci jeho generace byli v době Stalinově a Hitlerově pouhými dětmi, své profesní zkušenosti získávali v období Brežněvovy byrokratické konsolidace a uvolnění spojeného s procesem *détente*.⁶⁹ Pokud se tedy Spojené státy nechystaly zaútočit, nárazníková zóna ve východní Evropě se už nezdála tak nezbytná, ba spíše se začala jevit jako série ztrátových účtů v knize dluhů. Totéž se týkalo dosavadní vedoucí úlohy vojensko-průmyslového komplexu v sovětské ekonomice – nemluvě o celém represivním aparátu, který „může existovat jen tehdy, pokud na své oponenty hledí skrz nitkový kříž svého zaměřovače, pokud buduje stále hlubší a silnější obranu a pokud horečně usiluje o vojenskou nadřazenost“.⁷⁰ Čerňajev později napsal, že by mohl „přesně určit dobu, kdy se Gorbačov rozhodl vsadit na otevřený dialog s americkým vedením. Bylo to hned na začátku roku 1986. Odtud ono známé prohlášení o světě bez jaderných zbraní do roku 2000.“⁷¹

Komunikace s Reaganem v Ženevě přivedla Gorbačova k přesvědčení o nezbytnosti „spolupráce na globální úrovni“, jak sovětský vůdce prohlásil v průlomovém projevu na sedmadvacátém sjezdu sovětských komunistů 25. února 1986. Podle Raymonda Garthoffa zde Gorbačov „poprvé otevřeně předešel“ „nové myšlení“ v zahraniční politice. Příznačně přitom citoval z Reaganova přípitku na večeri v Ženevě slova, jak by příchod mimozemšťanů rychle přinutil Spojené státy a Sovětský svaz, aby našly společnou řeč a společnou obranu, a vyzdvihl Reaganovu myšlenku: „Ale cožpak jaderná katastrofa není reálnějším nebezpečím než invaze neznámých mimozemšťanů? Cožpak nehrozí velké ekologické nebezpečí? Cožpak nemají všechny země společný zájem na tom, aby byl nalezen rozumný a správný přístup k problémům rozvojových států a národů?“ Skutečně, zakončil tuto část svého proslovu Gorbačov, „vývoj dějin a společenského pokroku vyžaduje stále náležitější konstruktivní, tvůrčí součinnost států a národů v měřítku celé planety. (...) Tato vzájemná součinnost je nutná k tomu, aby byla jaderná katastrofa odvrácena,

69 Pro podrobnější analýzu této generační změny viz ZUBOK, Vladislav: *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*. Chapel Hill, University of North Carolina Press 2007, s. 278 n.

70 To je názor bývalého generála, historika z doby glasnosti a Jelcinova poradce Dmitrije Volkogonova, vyslovený v jeho knize *Lenin: A New Biography*. New York, The Free Press 1994, s. 484.

71 CHERNYAEV, A.: *My Six Years with Gorbachev*, s. 59 (viz pozn. 65).

aby civilizace mohla přežít.“ Tato myšlenka nebyla zcela nová, dokonce i bývalý generální tajemník Konstantin Černěnko zdůrazňoval nutnost předejít jaderné válce jako nejvyšší prioritu sovětské zahraniční politiky. Nicméně v Gorbačovově projevu rezonovala nezaměnitelná slova z rozhovoru s Ronaldem Reaganem, jako když například Gorbačov řekl: „Bezpečnost se nemůže donekonečna opírat o strach z odvety, to znamená o doktrínu ‘zadržování’ či ‘zastrašování’, ale může být řešena „pouze politickými prostředky.“⁷² Celý příběh Reaganovy komunikace s Gorbačovem v mnohém přesahuje rozsah tohoto eseje, zaměřeného pouze na vznik Reaganova mýtu. Uvedené příklady nicméně ukazují na velmi reálný vliv, který měl Reagan na sovětské myšlení – více díky uvolňování napětí než nátlaku a spíše zásluhou spolupráce než konfliktu.

Bílý dům v závěsu událostí

Nejcharakterističtějším znakem přechodu k administrativě George H. W. Bushe na přelomu let 1988 a 1989 byla zjevná ignorance právě tohoto typu vzájemné spolupráce a zmírňování hrozeb, jakož i výhod, jež z toho plynuly pro národní bezpečnost Spojených států. Porovnejme například dramaticky rozdílné hodnocení ze strany nejvyšších amerických a sovětských představitelů v lednu 1989. Sovětský ministr zahraničí Eduard Ševardnadze uvítal zahájení rozhovorů ve Vídni o omezení konvenčních sil v Evropě právě v tomto měsíci, když prohlásil, že odzbrojovací proces mezi Spojenými státy a Sovětským svazem „otřásl železnou oponou, oslabil její zrezivělé základy, prorazil v ní nové otvory a urychlil její korozi“. Zároveň navrhl také stažení taktických jaderných zbraní, které Spojené státy akceptovaly až po více než dvou letech.⁷³ Avšak pouhé tři dny po této Ševardnadzeho důrazné výzvě prohlásil nový americký poradce pro otázky národní bezpečnosti Brent Scowcroft v jedné celostátní televizi: „Myslím, že studená válka neskončila.“⁷⁴ A to bylo ještě relativně mírné vyjádření v porovnání s některými interními diskusemi, jež vedli Scowcroftův náměstek Robert Gates, viceprezident Dan Quayle a ministr obrany Richard Cheney.

S tím, jak se Washington transformoval od Reagana k Bushovi a od holubic k jestřábům, nařídil nový prezident důkladné strategické přezkoumání politiky Spojených států.

72 Citováno podle: GARTHOFÉ, Raymond L.: *The Great Transition: American-Soviet Relations and the End of the Cold War*. Washington, D.C., Brookings Institution 1994, s. 257–263. (V českém znění: Politická zpráva ÚV KSSS XXVII. sjezdu KSSS přednesená generálním tajemníkem ÚV KSSS soudruhem Michailem Gorbačovem 25. února. In: *Rudé právo* (26.2.1986), s. 3 a 6. Kurzívou zvýrazněno v původním textu.)

73 Viz NATION, R. Craig: *Black Earth, Red Star: A History of Soviet Security Policy, 1917–1991*. Ithaca (New York), Cornell University Press 1992, s. 308.

74 Prohlášení Brenta Scowcrofta pro televizní stanici ABC z 22.1.1989 je citováno podle knihy Jacka Matlocka *Reagan and Gorbachev*, s. 313 (viz pozn. 13).

ných států, které zaměstnávalo byrokracií a štáb v Bílém domě po několik měsíců a ve svých důsledcích tak odložilo první Bushův summit s Gorbačovem téměř o rok (uskutečnil se v prosinci 1989 na Maltě). Klíčoví účastníci Reaganovy spolupráce se Sověty byli skutečně frustrováni: tehdejší velvyslanec v Moskvě Jack Matlock nazval příslušnou kapitolu svých memoárů „Washingtonské tápání“, zatímco Gorbačovův poradce pro otázky národní bezpečnosti Anatolij Čerňajev nazval odpovídající kapitolu vlastních politických vzpomínek „Ztracený rok“ – nikoli však s odkazem na ztrátu východní Evropy v roce 1989, nýbrž kvůli promarněné příležitosti pokročit v zásadní redukci zbraní jako za Reagana.⁷⁵ Jak to později okomentoval Douglas MacEachin, představitel nové Bushovy administrativy „se museli neustále ohlížet, kdo jim stojí za zády, neboť každý z oné ‘tvrdé linie’ jejich strany jen čekal na to, kdy poprvé kapitulují... Tito politici odložili řadu svých kroků, které mohl s mnohem větší sebedůvěrou přijmout kupříkladu prezident Reagan...“⁷⁶ Svědek této pauzy z ministerstva zahraničí Richard Hermann poznamenal, že dokonce i domácí politika měla dvě dimenze: jednak chránění nového prezidentova pravého křídla, jednak „nedostatek vize na straně Bushe“ a „Bushovu touhu vytvořit si image vůdce, který se vynoří z Reaganova stínu“, tak aby politická rozhodnutí „byla spojována skutečně s ním samotným, spíše než s ním jako mladším Reaganovým partnerem“. Hermann také zmiňoval další záležitosti, jako například břemeno, které dopadlo na ministerstvo zahraničí s výrazným snížením počtu zaměstnanců Národní bezpečnostní rady, poté co vyplynul na povrch skandál „Irangate“ s nelegálním financováním nikaragujských povstalců, dále pomalé tempo jmenování nových úředníků a také „hluboké rozpory v kruzích zpravodajských služeb“ ohledně toho, zda Gorbačov skutečně uspěje.⁷⁷

Interní debaty Bushovy administrativy v době této přestávky prozrazují neobvyklý pocit osobního ohrožení ze strany Gorbačova. Zejména Bushovy a Scowcroftovy paměti, jež vycházejí z jejich vlastních deníků a dobových memorand, neustále zmiňují obavy ze soupeření v popularitě s Gorbačovem a rovněž úzkost z toho, že by se kremelský vládce chopil iniciativy. Namísto byrokratické litanie vyprodukované takzvaným strategickým přezkoumáním se Brent Scowcroft chopil „čtyřstranného přístupu, jak vycházet s Gorbačovem“, jehož koncept vytvořila Condoleezza Riceová a který se stal základním dokumentem Bushovy vlády pro vztahy mezi Spojenými státy a Sovětským svazem; tento přístup však nevycházel z ničeho substanciálního, nýbrž z potřeby „posílit image americké zahraniční politiky v tom

75 Viz MATLOCK, Jack F., Jr.: *Autopsy on an Empire: The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*. New York, Random House 1995, s. 177; CHERNYAEV, A.: *My Six Years with Gorbachev*, s. 201 (viz pozn. 65).

76 SAVRANSKAYA, S. – BLANTON, T. – ZUBOK, V. (ed.): *Masterpieces of History*, komentář Douglase MacEachina, s. 185 (viz pozn. 5).

77 *Tamtéž*, komentář Richarda Hermanna, s. 196–198.

smyslu, že se řídí zcela jasnými záměry“, aby Spojené státy mohly „vypadat sebevědomě se svými cíli a plány“. ⁷⁸ Všimněme si výrazů „image“ a „vypadat“. Na jiném místě paměti čteme, jak „Scowcroft poukázal na to, že Spojené státy prohrávají bitvu o to, kdo bude významněji ovlivňovat směřování Evropy. (...) Prezident souhlasil, že Gorbačov narušil vedoucí úlohu Spojených států, a chystal se odjet na květnový summit NATO s řadou ambiciózních návrhů, které by Spojeným státům vrátily vedoucí postavení.“ ⁷⁹ V obavách z Gorbačovovy popularity američtí předáci nepřijali jeho nabídku zahájit závody v odzbrojování, a s jistou ironií lze říci, že se jim podařilo přispět k podkopávání jeho popularity – k jejich pozdější lítosti.

Zásadní nedostatečnost politiky Bushovy administrativy se nejmarkantněji promítla do textu Národní bezpečnostní směrnice č. 23, který byl sepsán a prodiskutován v dubnu a květnu, ale vydán až v září 1989. Tento dokument schválený nejvyššími místy měl předestřít podmínky, které by podle slov Roberta Hutchingse „vedly k novému kooperativnímu vztahu“ se Sovětským svazem. ⁸⁰ Dokument se však zcela mýl s realitou, neboť takovýto vztah už fungoval ze strany Sovětského svazu; místem, kde absentoval, byl Washington. Dokonce již v době, kdy tato směrnice vznikala, Gorbačov už dávno splnil všechny její hlavní „podmínky“. Směrnice například požadovala od Sovětů „rozmístění sil tak, aby byly menší a méně ohrožující“ (což sám Gorbačov ohlásil v OSN už v prosinci 1988); dále vyzývala k vnitřní demokratizaci, jež by „položila pevné domácí sovětské základy pro efektivnější a kooperativnější vztah se svobodnými národy světa“ (přitom teze z května 1988 pro celostátní konferenci sovětských komunistů odmítly třídní boj jako základ mezinárodních vztahů, v březnu 1989 pak volby do Sjezdu lidových zástupců odstranily z funkcí řadu stranických bosů a disidentům otevřely cestu do celostátní televize); nakonec apelovala na uznání principu „sebeurčení států střední a východní Evropy“ (přitom Poláci se už při jednání u kulatého stolu shodli na uskutečnění částečně svobodných voleb, když předtím Gorbačov už v září 1988 řekl polským reformátorům, aby přistoupili k akci, což znovu zdůraznil v projevu v OSN v prosinci 1988). ⁸¹

Události nabraly spád na jaře 1989. Zatímco Washington stál tehdy stranou, do velmocenského vakua vpadli východoevropané. Poláci byli jako obvykle první, se svým „kulatým stolem“ v únoru 1989, který se soustředil na to, jak uspořádat volby a jaké výhody budou komunisté požadovat, aby milostivě svolili ke spolupráci

78 Viz BUSH, G. H. W. – SCOWCROFT, B.: *A World Transformed*, s. 40 (viz pozn. 2).

79 *Tamtéž*, s. 43.

80 HUTCHINGS, R.: *American Diplomacy and the End of the Cold War*, s. 35 (viz pozn. 4).

81 Viz SAVRANSKAYA, S. – BLANTON, T. – ZUBOK, V. (ed.): *Masterpieces of History*, s. 525, dokument č. 84 – National Security Directive 23: United States Relations with the Soviet Union, 22.9.1989; *tamtéž*, s. 292, dokument č. 28 – záznam rozhovoru Michaila Gorbačova s tajemníkem ústředního výboru polských komunistů Józefem Czyrekem z 23.9.1988.

(zaručená křesla v Sejmu, vynětí dolní komory parlamentu ze svobodné soutěže a podobně). V květnu 1989 začali Maďaři odstraňovat ostatné dráty podél své hranice s Rakouskem, přes kterou začaly proudit skupinky – a později celé laviny – východních Němců směrem na západ. Slova věnovaná tehdejšímu polskému událostem, která použil zástupce Bushova poradce pro otázky národní bezpečnosti Robert Gates ve svých pamětech, prozrazují, jak zůstával Washington pozadu za událostmi: „...museli jsme reagovat.“⁸² Bílý dům odstartoval v dubnu a květnu 1989 sérii prezidentových projevů s cílem posílit žárlivě vnímanou image – některé z nich obsahovaly docela přesná vyjádření o událostech v Evropě, aniž by však tuto rétoriku výrazněji podpořily konkrétní politické kroky, akce či peníze. A východoevropané si samozřejmě všimli, že Bushova rétorika je – jak se říká v Texasu – „samý klobouk, ale žádný dobytek“. Kupříkladu maďarský velvyslanec ve Washingtonu telegrafoval 12. dubna domů do Budapešti, že Maďarsko „nemůže počítat s větší finanční pomocí ze strany Spojených států, jakkoli by to snad politický vývoj ospravedlňoval“.⁸³

Maďarům už v té době přicházely alespoň investice ze Spolkové republiky, ale Poláci se dívali do Washingtonu – a měli být zklamáni. Před posluchačstvem v Hamtramcku v Michiganu, tvořeným převážně Američany polského původu, oznámil prezident Bush, že „demokratické síly v Polsku požádaly o morální, politickou a finanční podporu Západu. A Západ odpoví. Moje administrativa nyní dokončuje důkladné přezkoumání naší politiky vůči Polsku a celé východní Evropě.“⁸⁴ Takže odpovědí na volání o pomoc bylo „přezkoumání“, zatímco Poláci výslovně žádali o nový Marshallův plán. Podobná hrstka specifických pomocných akcí, jakou Bush zmínil v projevu v Hamtramcku, se měla objevit i v dalších projevech: malé pozdržení pro splátky dluhů, jisté úlevy na clech, snad nějaké pojištění investic či podpora jakékoli pomoci, s níž přijdou Mezinárodní měnový fond a Světová banka – ale žádné skutečné dolary pro Polsko, a to v době, kdy Solidarita sázela na finanční pomoc Západu jako na politický triumf před voliči, aby je povzbudila k opozici vůči komunistům.

Projev v Hamtramcku byl výmluvný jak svou vzletnou rétorikou, tak zadržavajícím efektem. Na jednu stranu tu byla Bushova charakteristická obezřetnost: „S rozvahou, realismem a trpělivostí se snažíme podporovat cestu ke svobodě“ – ale byl tu též dosah k vyšším metám: „Západ může nyní směle navrhnout vizi evropské budoucnosti: Sníme o dni, kdy nebudou žádné překážky pro volný pohyb lidí, zboží

82 GATES, R.: *From the Shadows*, s. 465 (viz pozn. 3).

83 Telegram maďarského velvyslance ve Washingtonu adresovaný ministrovi zahraničí v Budapešti z 12.4.1989 autor obdržel od László Borhiho, který dokument také přeložil do angličtiny.

84 *George W. Bush Presidential Library* (Lewisville, Texas), Úřad tiskového mluvčího Bílého domu, projev prezidenta před obyvateli Hamtramcku, Hamtramcká radnice, Hamtramck, Michigan, 17.4.1989, fotokopie, s. 3.

Emfatická atmosféra při setkání George Bushe s vůdcem Solidarity Lechem Wałęsą v Gdaňsku 11. června 1989. Americký prezident sice nepřivezl do Polska příslib výraznější materiální pomoci, jeho návštěva však byla jasným symbolem vítězství svobodnomyslné společnosti nad komunistickým režimem

a myšlenek.“ Možná by to mělo větší vliv, pokud by k takovému „snu“ nezavázal všechny své signatáře už helsinský Závěrečný akt z roku 1975. Bush řekl, že jeho vize zahrnuje svobodné volby, těsnější vazby se západní Evropou a odmítnutí „vojenské intervence jako prostředku vlastní politiky“ ze strany Sovětského svazu⁸⁵ – tedy něco, co už Gorbačov učinil v projevu v Organizaci spojených národů. Většího ohlasu se Bushovi dostalo za jeho projev v západoněmecké Mohuči, jenž následoval po summitu Severoatlantické aliance. Zaměřil se v něm na Gorbačovovu vizi nové Evropy a sklídl aplaus, když prohlásil: „Nemůže vznik-

nout společný evropský dům, dokud se v něm lidé nebudou moci volně pohybovat z jedné místnosti do druhé.“⁸⁶ Namísto „společného domu“ chtěl Bush napomoci tomu, aby „se Evropa stala jednotnou a svobodnou“ – fráze, která se měla proslavit jako nejlepší důkaz, že Bush již překonal svou „vizi“. Ovšem za touto zvučnou frází stála přízemní politická realita. Brent Scowcroft ve skutečnosti zařadil tyto formule do konceptu Bushova proslovu, aby tak poskytl obecnou náhradu za specifickou zmínku o podpoře pro sjednocení Německa, která byla součástí dřívějšího konceptu. Proti tomu měl Scowcroft námitky, protože se „obával zbytečného podněcování německého nacionalismu“.⁸⁷ Projevem v Mohuči se Bush snažil dosáhnout obojího: jednak obhajoval „naše uměřené tempo při odzbrojování“, jednak tvrdil, že „Varšavská smlouva nyní akceptovala hlavní součásti našeho západního přístupu k novým jednáním o konvenčních zbraních“ – jako by Gorbačov už o několik měsíců dříve neurychlil celou diskusi o konvenčních zbraních svými jednostrannými ústupky oznámenými v OSN.

Po volbách v Polsku se vývoj událostí v Evropě ještě urychlil a Bílý dům byl opět schopen jen reagovat. Bush se už dříve zavázal, že se zúčastní summitu nejvyspě-

⁸⁵ *Tamtéž*, s. 4.

⁸⁶ *Tamtéž*, Úřad tiskového mluvčího Bílého domu, projev prezidenta v Rheingoldhalle, Mohuč, SRN, 31.5.1989.

⁸⁷ BUSH, G. H. W. – SCOWCROFT, B.: *A World Transformed*, s. 83 (viz pozn. 2).

lejších zemí G-7 v Paříži, takže návštěva Polska a Maďarska byla jaksi „připíchnuta“ k původnímu plánu, těsně před Paříží – Scowcroft později přiznal, že přinejmenším částečným důvodem byl záměr, aby Američané mohli odložit žádosti východoevropanů o finanční pomoc s omluvou, že se nejdříve musí poradit se spojenci na summitu.⁸⁸ Takže za tímto načasováním cesty nebylo ani tak americké povzbuzení probíhajících zásadních politických změn jako spíše snaha Washingtonu zabránit tomu, aby za ně obdržel účet. V Polsku, kde sice komunisté neměli dostatečnou podporu, aby vytvořili vládu, zároveň si ale málokdo dokázal představit vládu vedenou Solidaritou, americké velvyslanectví postupovalo tak, aby ve skutečnosti zpomalilo tyto změny a zajistilo, že v osobě Wojciecha Jaruzelského – bývalého diktátora proměněného v reformátora – si komunisté alespoň udrží úřad prezidenta, jak to bylo implicitně dohodnuto během jarních jednání u kulatého stolu.⁸⁹ V Maďarsku mezitím politická liberalizace dostihla a brzy měla dokonce překonat úroveň reforem v relativně liberální „gulášové“ ekonomice. Na 16. červen Maďaři příchystali dodatečný slavnostní pohřeb Imre Nagye, stalinistického informátora, který se na podzim 1956 stal vůdcem nezávislého Maďarska, avšak poté co Moskva potlačila lidové povstání, byl popraven jako kontrarevolucionář a pak pohřben anonymně v polích. Dav v Budapešti tleskal nejvíce projevu, který kritizoval zkreslenou komunistickou historii a vyzýval sovětské jednotky, aby opustily Maďarsko.⁹⁰ To už bylo pro amerického prezidenta, jehož mantrou byla „opatrná zahraniční politika“, příliš, a hlavně příliš narychlo.

Změny ve východní Evropě podnítily v americké veřejné debatě volání po „novém Marshallově plánu“ – především pro Polsko, kde stateční aktivisté Solidarity neočekávali nic menšího a používali tuto perspektivu jako součást své politické platformy. Ovšem mírná recese ve Spojených státech a dluh zděděný po Ronaldu Reaganovi zvýšily deficit federálního rozpočtu a v důsledku těchto ekonomických omezení se ještě prohloubila vrozená opatrnost prezidenta Bushe, takže nakonec porušil svůj předvolební slib „čtete mi ze rtů – žádné nové daně“ (*read my lips – no new taxes*). V červnu 1989, po volbách v Polsku, si stěžoval západoněmeckému kancléři Helmutu Kohlovi: „Emoce hrají v případě Polska významnou roli. Přestože i prezident tyto emoce sdílí, považuje rovněž za důležité jednat opatrně a nesypat peníze do černé díry.“⁹¹ Namísto toho, aby rozvíjel analýzy vlastní vlády ohledně

88 *Tamtéž*, s. 112 n.

89 Viz DOMBER, Gregory F. (ed.): *Solidarity's Coming Victory: Big or Too Big – Poland's Revolution as Seen from the U.S. Embassy* (viz <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB42/>).

90 Řečníkem byl Viktor Orbán ze Svazu mladých demokratů (Fidész). Orbán se později stal maďarským premiérem, když se Fidész proměnil ve vedoucí pravostředovou a později výrazně pravicovou politickou stranu.

91 SAVRANSKAYA, S. – BLANTON, T. – ZUBOK, V. (ed.): *Masterpieces of History*, s. 482, dokument č. 69 – telefonická konference mezi Georgem Bushem a Helmutem Kohlem z 23.6.1989 (viz pozn. 5).

dění v Polsku a Maďarsku, Bush stále žádal Kohla o rady, což byl konstantní refrén jejich vzájemných rozmluv. Kohl nakonec odpověděl ve velmi detailním dopise z 28. června, v němž zdůraznil „prvořadý polský zájem o ekonomicko-finanční spolupráci“ a chlubil se „čerstvými penězi“ ve výši dvou miliard marek, které Spolková republika právě poskytla Maďarsku (z podrobného textu sice vysvítalo, že veškeré tyto prostředky byly půjčky a úvěry na nákup západoněmeckého zboží a služeb spíše než přímá pomoc, přesto však tato suma podstatně převyšovala cokoli, co zvažovaly Spojené státy).⁹² Avšak Kohlova obezřetnost ohledně polské ekonomické krize – v dopise Bushovi napsal, že tato situace je „především výsledkem ... neopatrné politiky ... 70. let, jakož i nepovedených pokusů Západu poskytnout pomoc“, a že dotace by měly koordinovat dárcovské výbory, podobně jako v případě rozvojových zemí, spíše než nějaký mechanismus na způsob Marshallova plánu⁹³ – podlamovala kancléřovy žádosti o větší americkou pomoc, a především Washington utvrzovala v jeho obavách z „černé díry“. A tak Bush odjel do Polska a Maďarska počátkem července 1989 spíše s rétorickými skvosty než s dostupnými dolary.

V projevech, které přednesl před nově zvoleným Sejmem ve Varšavě a na Univerzitě Karla Marxe v Budapešti, bylo mnoho zvukných frází, doslova spousta „klobouků“ a téměř žádný „dobytěk“. Bush nabídl mnohomluvnou chválu na maďarskou a polskou kulturu (citoval polského astronoma Koperníka a „Budapešť vzpomínek“ označil za „město, které konkurovalo Paříži ve své kráse, Vídni svou hudbou a Londýnu svou literaturou“), opětovná ujištění Moskvě („ať sovětská vůdcovská vědí, že se nemusejí obávat pokojné změny, již nemohou nic ztratit, ale naopak jen získat“) i „poklonu“ pro generála Jaruzelského („tento režim se pohybuje kupředu se smyslem pro realitu i s odvahou v čase velkých obtíží“) a vyjadřoval nestranný obdiv jak reformním komunistům, tak opozici za jejich odvalu.⁹⁴ Bushovým záměrem bylo zpomalit tempo změn. Jak v televizi, tak v záznamech jeho soukromých setkání ukázal americký prezident, že se cítí lépe ve společnosti reformních komunistů než s mnohem ošuntělejšími představiteli opozice, kteří právě vedli kampaň proti komunistům. V kontrastu se zvláště nervózním a konfliktním setkáním s opozicí v Budapešti⁹⁵ Bush ujišťoval tamní reformní komunisty, že „nechce působit žádné problémy Gorbačovovi ani maďarskému vedení a že nemá žádný zájem vměšovat se do vztahů mezi Maďarskem a jeho spojenci“.⁹⁶

92 *Tamtéž*, s. 484, dokument č. 70 – dopis Helmuta Kohla adresovaný Georgi Bushovi z 28.6.1989.

93 *Tamtéž*.

94 *George W. Bush Presidential Library*, Úřad tiskového mluvčího Bílého domu, Poznámky předsedy ze společné schůze obou komor parlamentu, Sejm, Varšava, Polsko, 10.6.1989, fotokopie.

95 Brent Scowcroft poukazoval na rozdíl mezi „stejně unavenými starými postoji“ „stárnoucích“ maďarských členů opozice ve srovnání s „progresivně myslícími komunisty“ (viz BUSH, G. H. W. – SCOWCROFT, B.: *A World Transformed*, s. 126 – viz pozn. 2).

96 Citát je převzat z oficiálního maďarského komuniké o setkání prezidenta Bushe s maďarským premiérem Miklósem Némethem a dalšími činiteli 12.6.1989, které autorovi poskytl ve vlastním anglickém překladu László Borhi.

Bush tedy zaujímal vstřícný postoj vůči změnám, zároveň mu však nejlépe konvenovala ta jejich verze, která odpovídala hlavně pohledu reformněkomunistického establishmentu, a neposkytl žádné peníze, jimiž by alespoň podpořil svá slova. Bushovy projevy v Polsku a v Maďarsku (a předtím v USA) se vyznačovaly především ohromnou propastí mezi nadšenou chválou polské a maďarské odvahy a skutečnou pomocí, kterou Spojené státy nabízely. Polákům Bush slíbil lepší koordinaci při poskytování technické pomoci ze Západu, určité změny ve splácení dluhů a nových půjček od Světové banky, ale pouze „100 milionů amerických dolarů na oživení polského soukromého sektoru“ a patnáct milionů dolarů městu Krakov na projekt proti znečištění životního prostředí. Zápis z proslovu v Sejmu zřetelně ukazuje, že ani jedné z těchto sum polští posluchači netleskali, a dokonce i Brent Scowcroft později označil balíček pro Polsko za „trapně chudý“.⁹⁷ Podle Scowcrofta byla přednáška v Maďarsku „nejlepším proslovem jeho cesty“, ačkoli „se nezdálo, že by posluchači reagovali na to, co bych nazval nuznou pomocí, kterou jsme jim byli s to nabídnout“.⁹⁸ Nabídka pro Budapešť byla dokonce ještě bídňější než pro Varšavu: určité změny v emigračních omezeních, uvolnění celních bariér, pojištění investic, ale pokud šlo o skutečné peníze, tak jen fond ve výši pětadvaceti milionů dolarů jako „zdroj nového kapitálu pro oživení maďarského soukromého sektoru“ (zápis neuvádí u tohoto bodu žádný aplaus, v protikladu k opakovanému potlesku při jiných Bushových vzletných prohlášeních).⁹⁹ Při pohledu na hubený seznam prezidentových nabídek v kombinaci s jeho očividnými sympatiemi ke komunistickým reformátorům namísto opozičních disidentů lze celkem oprávněně říci, že americká role v revolucích roku 1989 spočívala spíše v jejich brždění než urychlování.¹⁰⁰

Tím, co George Bush během jeho pobytu v létě 1989 uprostřed východoevropských revolucí ovlivnilo skutečně nejvíce, byl dojem ze setkání s představiteli opozice, že změna přichází až příliš rychle. Například po schůzce s Lechem Wałęsou v Gdaňsku (rozpačitý oběd v elektrikářově bytě, poté o něco úspěšnější veřejné shromáždění před branami loděnice) si Bush načmáral do deníku, že „se znepokojením přemítá, zda se Sověti nakonec nemohou pokusit zastavit změny v Polsku – v obavě, že se Polsko zcela vymkne z jejich moci“.¹⁰¹ Tehdy se psal 11. červen 1989; přitom Gorbačov ujistil Poláky už v září 1988, že podporuje vyjednaný proces

97 George W. Bush Presidential Library, Úřad tiskového mluvčího Bílého domu, Zápis předsedy ze společné schůze obou komor parlamentu, Sejm, Varšava, Polsko, 10.6.1989, fotokopie, s. 5; BUSH, G. H. W. – SCOWCROFT, B.: *A World Transformed*, s. 114.

98 *Tamtéž*, s. 126.

99 George W. Bush Presidential Library, Úřad tiskového mluvčího Bílého domu, Zápis z návštěvy prezidenta na Univerzitě Karla Marxe, Budapešť, Maďarsko, 12.6.1989, fotokopie.

100 Toto je průlomový závěr Gregoryho F. Dombera v jeho skvělé disertační práci o revoluci polské Solidarity.

101 BUSH, G. H. W. – SCOWCROFT, B.: *A World Transformed*, s. 122 (viz pozn. 2).

usmíření vládnoucí reprezentace se Solidaritou.¹⁰² Američané však nemohli věřit vlastním očím. V návalu ostražitosti, když další zdržování ve velmocenských vztazích se nezdálo prozíravé, dospěl Bush k závěru: „Odkládat schůzku s Gorbačovem začínalo být nebezpečné. Na Východě se toho odehrávalo příliš mnoho – sám jsem to viděl – a pokud by obě velmoci nezačaly události řešit, potom by právě tyto události mohly destabilizovat východní Evropu a sovětsko-americké vztahy. Stále jsme nevěděli, jakou míru změn v tomto regionu Gorbačov připustí, ale jak jsem sám viděl, východoevropané se budou snažit jít tak daleko, jak jen to půjde.“¹⁰³ Řešení událostí v Bushově stylu však znamenalo, že mělo uběhnout dalších pět měsíců, než se Bush s Gorbačovem setkal. Mezitím se normou událostí ve východní Evropě stala revoluce, nikoli stabilita, a Spojené státy zůstaly na jejich okraji.

Mezi okamžikem, kdy začal Bush v červenci 1989 usilovat o schůzku s Gorbačovem, a skutečným setkáním obou státníků na Maltě v prosinci 1989 rozložili obyvatelé východní Evropy stalinistický systém. Poté co Bush v červenci odjel z Polska, tamní komunisté nedokázali sestavit koaliční vládu a Jaruzelski zůstal odkázán na hlasy Solidarity, které mu zajistily (jen těsně!) zvolení prezidentem. Americký velvyslanec ve Varšavě John Davis zaslouží uznání za tento manévř, jehož se Solidarity chopila (novinový sloupek Adama Michnika na toto téma vyšel s titulkem „Váš prezident, náš premiér“), a také za to, že prezidenta Bushe tak dobře informoval o zárukách, které budou dostatečně přijatelné pro generála Jeruzelského, aby souhlasil s tímto kompromisem.¹⁰⁴ Bush se nechal strhnout jak během svého projevu k polskému Sejmu, tak při soukromém setkání s Jaruzelským, kdy generála oceňoval slovy, že „svět sleduje události se zatajeným dechem a s obdivem“ a že „díky politickému směru, který generál vytyčil a jímž se ubírá, nikdy nebyla jeho pozice a popularita ve Spojených státech tak vysoká jako nyní“.¹⁰⁵ V důsledku oněch

102 Viz SAVRANSKAYA, S. – BLANTON, T. – ZUBOK, V. (ed.): *Masterpieces of History*, s. 292, dokument č. 28 – záznam rozhovoru Michaila Gorbačova s tajemníkem ústředního výboru polských komunistů Józefem Czyrekem z 23.9.1988.

103 BUSH, G. H.W. – SCOWCROFT, B.: *A World Transformed*, s. 130.

104 Davisova role a Bushovo posílení vystupují z hojných dokumentárních záznamů k roku 1989, které jsou nyní dostupné ze sovětských, amerických, německých, polských, maďarských, českých a slovenských, bulharských, pobaltských a rumunských zdrojů, jako pravděpodobně jediný moment z celého roku, kdy nějaký americký představitel výrazněji zasáhl do běhu událostí ve východní Evropě (viz DOMBER, G. (ed.): *Solidarity's Coming Victory*, dokument č. 4, telegram velvyslanectví USA ve Varšavě pro ministra zahraničí Jamese Bakera s názvem „How to Elect Jaruzelski without Voting for Him, and Will He Run“ z 23.6.1989, viz <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB42/>). Michnikův sloupek vyšel v deníku *Gazeta Wyborcza* 3.7.1989.

105 SAVRANSKAYA, S. – BLANTON, T. – ZUBOK, V. (ed.): *Masterpieces of History*, s. 503, dokument č. 76 – Informativní poznámka o návštěvě George Bushe v Polsku 9.–11. července, 18.7.1989.

kompromisů převzal v srpnu otěže dlouholetý aktivista Solidarity Tadeusz Mazowiecki ve funkci premiéra první nekomunistické vlády v Polsku od začátku studené války. Maďarsko se tím inspirovalo, během léta a podzimu 1989 vedlo svá vlastní jednání u kulatého stolu a dospělo k dohodě o volbách v roce 1990. Ironií byla skutečnost, že kdyby se volby konaly už na podzim 1989, zvítězili by v nich pravděpodobně reformní komunisté („malí Gorbačovové“); odklad však poskytl příležitost opozici a dramaticky tak zkrátil čas, kdy byli reformní komunisté u moci.

Berlínská zeď ve skutečnosti pukla už v květnu a zhroutila se v září, kdy maďarští reformní komunisté otevřeli hranice s Rakouskem. Svět sledoval, jak jimi proudí východní Němci a jak kempují na velvyslanectvích a konzulátech – překvapivě však na žádném velvyslanectví Spojených států, ať v Budapešti nebo v Praze, což bylo jen dalším potvrzením okrajové úlohy, kterou ve východoevropských revolucích americká politika sehrála. Východní Němci hlasovali nohama, když za sebou často zanechávali své rodiny, domy či práci; prokázali tím individualismus a podnikavost západního střihu a konečně tak přivedli východoněmeckého vůdce Ericha Honeckera natolik do úzkých, až umožnil jejich přejezd v zapečetěných vlacích do Spolkové republiky – tedy v protisměru k legendární Leninově cestě v zapečetěném vlaku na Finské nádraží v roce 1917.¹⁰⁶ S poukazem na onen kus ostnatého drátu, který obdržel jako dar během své červencové návštěvy Maďarska, řekl prezident Bush na počátku září britskému novináři Georgi Frostovi, že „Berlínská zeď se zhroutí“ ještě před koncem jeho funkčního období (leden 1993) a že věří, že Gorbačov dodrží své slovo. Bylo to v rozporu s výroky jeho vlastního ministra obrany Dicka Cheneyho, který o pouhých několika týdnech dříve prohlásil před skupinou veteránů, že sovětská hrozba se nezmenšila a „Spojené státy dnes tak nanejvýš čelí ještě hrozivějšímu ofenzivnímu strategické-

Dlouho odkládaná schůzka mezi Michailem Gorbačovem a Georgem Bushem počátkem prosince 1989 se odehrávala v situaci převratných změn ve středovýchodní Evropě. Už proto byla dalším ze sovětsko-amerických summitů, který vstoupil do historie

¹⁰⁶ Berndu Schäferovi je autor zavázán za skvělý postřeh, podle nějž sobeckost a individualistické konání mnohých východoněmeckých emigrantů, v dramatickém protikladu k sociální motivaci jejich vrstevníků angažujících se v rozličných disidentských hnutích, zásadně přispěly k událostem podzimu roku 1989.

mu arzenálu“.¹⁰⁷ (Přetrvávající antigorbačovovské postoje, pramenící z nedostatku důvěry jako v případě Cheneyho, se později měly proměnit od zdůvodnění ve smyslu „nemůžeme mu věřit“ k prognózám typu „nebude tu věčně“, které sloužily jako důvod, proč neuzavírat odzbrojovací dohody.)

Epilog k pokojnému konci studené války

Pád Berlínské zdi 9. listopadu 1989 jasně ukázal, že je konec realitě studené války a že hlavním dějištěm už nadále nebude horká linka mezi Washingtonem a Moskvou, ale že se přesunulo do středu Evropy. Washington zpočátku nevěděl, jak se k této změně postavit, a mezi zdejšími vládnoucími špičkami přetrvávaly obavy. Prezident Bush se nakonec rozhodl, že musí učinit nějaké prohlášení v televizi, a sezval tiskové zpravodaje v Bílém domě do Oválné pracovny. Tuto svou iniciativu však podvázal charakteristickou opatrností, když pouze konstatoval, že je „velmi potěšen“ a že „není emotivní typ člověka“ – ve výsledku působil natolik rezervovaně, že přítomní reportéři nemohli věřit vlastním uším.¹⁰⁸ Bushova zdrženlivost, jakož i rozhodnutí „na zdi nepózovat“, odrážely nejen prezidentovy neustálé obavy z rychlosti změn ve východní Evropě a jeho moudré odhodlání neprovokovat Moskvu, ale také omezenou úlohu, kterou Spojené státy v pádu zdi skutečně sehrály. Prezident Reagan stanul v roce 1987 u Braniborské brány a slavně prohlásil: „Pane Gorbačove, strhněte tuto zeď.“¹⁰⁹ Zeď však nakonec nestrhly ani americké výzvy, ani Gorbačovovy vlastní ruce; ve skutečnosti by Gorbačov nejráději nechal zeď ještě stát, alespoň nějakou dobu, jako vyjednávací prostředek v nadcházejících složitých rozhovorech o úloze konfederovaného či sjednoceného Německa v Evropě. Namísto toho vykonali toto dílo východoněmečtí občané, kteří vzali navečer 9. listopadu 1989 dění do svých rukou, s podporou pohraniční stráže, která nevěděla, co jiného by měla dělat po zpackané tiskové konferenci člena východoněmecké-

107 Citováno podle článku: NELSON, Jack: „Berlin Wall Will Come Down“ Bush Predicts; It Will Go During His Presidency, He Declares in Interview; Also Says He Trusts Gorbachev. In: *Los Angeles Times* (5.9.1989); fotokopie článku se nachází také v Prezidentské knihovně George W. Bushe.

108 *Public Papers of the Presidents of the United States, George Bush, 1989*, sv. 2: *July 1 – December 31, 1989*. Washington, D.C., Government Printing Office 1990, Remarks and a Question-and-Answer Session with Reporters on the Relaxation of East German Border Controls, 9.11.1989, s. 1488–1490. Podobně úzkostné reakce z hlavních měst od Varšavy přes Paříž a Londýn až po Washington zachycuje edice: SAVRANSKAYA, Svetlana – BLANTON, Thomas (ed): *Fall of Berlin Wall Caused Anxiety More Than Joy at Highest Levels: Secret Documents Show Opposition to German Unification*. National Security Archive Electronic Briefing Book, č. 293, zveřejněno 9.11.2009 (viz <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB293/index.htm>).

109 K fascinujícímu pozadí Reaganova projevu viz MANN, James: *The Rebellion of Ronald Reagan*. New York, Viking 2009.

ho vedení Güntera Schabowského, jenž prohlásil, že se okamžitě ruší veškerá hraniční omezení. A tak když se davy shromáždily u bran východního Berlína, stráže, jež nedostaly od nadřízených žádné pokyny, je nakonec nechaly projít do Západního Berlína. V živém vysílání mohl tyto vzrušující scény sledovat celý svět...¹¹⁰

Americká politika těmto událostem nanejvýš přihlížela a měla v tomto kurzu pokračovat až do konce roku 1989. Georgi Bushovi trvalo prakticky celý rok jeho prezidentství, než uspořádal své první setkání tváří v tvář s Gorbačovem.

Bez ohledu na to, co řekl Bush novináři Davidu Frostovi, odrážela se v jeho přípravách na jednání na Maltě spíše přetrvávající podezřívavost a smysl pro soutěžení než ochota přistoupit na nějaké závody v odzbrojování, jak mu to nabízel Gorbačov a jak to pro americkou stranu rozpracovávali ve svých materiálech klíčoví sovětsí činitelé Alexandr Jakovlev a Eduard Ševardnadze. Zpětně působí záznamy z jednání na Maltě až dojemně, počínaje děsným počasím, které jednak zabránilo nápadu organizátorů střídat americkou a sovětskou loď jako místo setkání a jednak poskytlo snad až příliš výstižnou metaforu pro způsob, jímž se zatím revoluční události ve východní Evropě vymkly kontrole obou supervelmocí. Bush přiznal Gorbačovovi: „Nejdřív ze všeho připouštím, že jsme byli šokováni rychlostí, s níž se změny odehrály. Velmi si vážíme Vaší osobní reakce a reakce Sovětského svazu jako takového na tyto dynamické a současně též fundamentální změny.“ Gorbačov řekl Bushovi: „Někdy slýchám, že v současné situaci neplníme své poslání s ohledem na naše přátele. Vždy v takových případech odpovídám: zaprvé, nikdo nás ne-

„Pane Gorbačove, strhněte tuto zeď!“ Americký prezident Ronald Reagan 12. června 1987 před Braniborskou bránou

110 Viz HERTLE, Hans-Hermann: The Fall of the Wall: The Unintended Self-Dissolution of East Germany's Ruling Regime. In: *Cold War International History Project Bulletin*, č. 12–13 (podzim–zima 2001), s. 131–164. Příspěvek obsahuje nejpodstatnější dokumenty k událostem z 9.11.1989, včetně zápisu z tiskové konference s Günterem Schabowským a jeho kisky, a také extenzivní analýzu založenou na stovkách rozhovorů. Odbornou analýzu východoněmeckých a západoněmeckých motivů v událostech kolem pádu zdi poskytuje studie: SAROTTE, Mary: Elite Intransigence and the End of the Berlin Wall. In: *German Politics*, roč. 2, č. 2 (srpen 1993), s. 270–287. Nejbarvitější televizní záběry obsahuje 23. díl dokumentárního seriálu televize CNN *Cold War*, s názvem *The Wall Comes Down* (viz www.CNN.com/ColdWar).

žádal o pomoc; zadruhé, veškeré změny probíhají v souladu s ústavou.“ Bush na to odpověděl: „Ještě bych k tomu dodal, že je to díky Vám, že probíhají pokojně.“¹¹¹ Pro všechny, kdož debatují o tom, který vůdce si zaslouží uznání za pokojný konec studené války, by tento epilog měl diskusi vyřešit. Ovšem pro většinu Američanů to bude novinka.¹¹²

Z angličtiny přeložili Tomáš Kristlík a Vít Smetana

111 SAVRANSKAYA, S. – BLANTON, T. – ZUBOK, V. (ed.): *Masterpieces of History*, s. 633, dokument č. 110 – Summit na Maltě, Výběr ze sovětských nahrávek z 2.–3. prosince 1989.

112 Mezititulky článku jsou redakční (pozn. redakce).